

ZVEZA ZDRUŽENJ BOSCEV IN
UDELEŽENOSTI V DELOH INOVACIJSKE
ZEMELJSKOSTVARSKE LJUBLJANA

Priredila izdaja: 23-12-2005

ISSN 1318-3419

DAHAVSKI POROČEVALEC

GLASILO · SKUPNOSTI · INTERNIRANCEV · DACHAU

28

DAHAVSKI POROČEVALEC

GLASILO SKUPNOSTI INTERNIRANCEV DACHAU SLOVENIJE

SEDEŽ: ZZB NOB SLOVENIJE, ZEMLJEMERSKA 12, 1000 LJUBLJANA

TELEFON: 01-434-46-18, TRANSAKCIJSKI RAČUN: NLB ŠT. 02010-0018541225, SKLIC 00 00024299
LJUBLJANA, DECEMBER 2005

Iz vsebine:

Stran:

Poročilo o letnem srečanju članov Skupnosti internirancev Dachaua	2
Govor generala Andre-a Delpecha, predsednika C.I.D.	8
Spominska slovesnost ob šestdeseti obletnici osvoboditve taboriščnikov nacističnih koncentracijskih taborišč	9
Novi Auschwitz?	11
Evakuacijsko taborišče Bergen-Belsen	17
Ni bilo ne zaščite, ne odrešenja, ne varnosti in ne rešitve	24
Dan spomina	31
Svarilo morilcem prihodnosti, da nikoli ne bodo mirni	32
O razstavah taboriščnih umetniških del slovenskih avtorjev	34

Spoštovane članice in člani, dragi bralci!

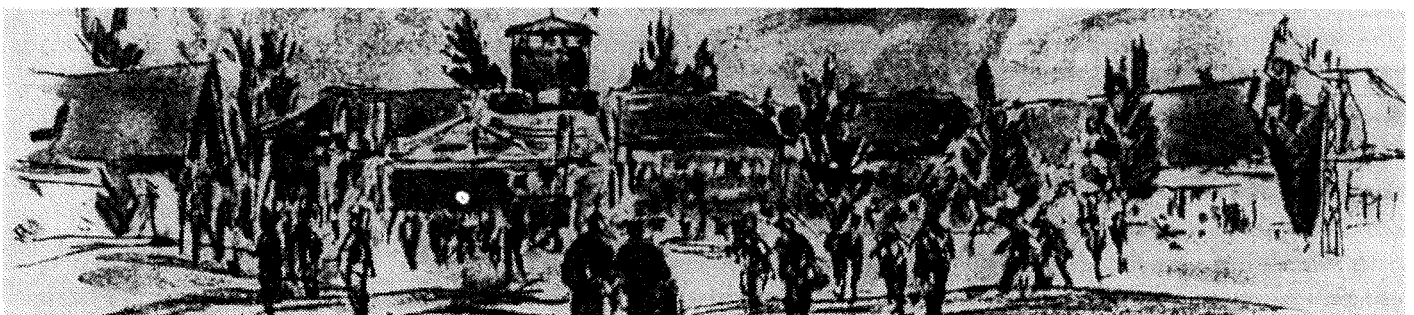
Letos mineva 60 let od konca druge svetovne vojne, od uničenja zločinskega nacifašizma in osvoboditve stotisočev jetnikov iz nacističnih koncentracijskih taborišč. Tej obletnici je bilo namenjenih nešteto slovesnosti po vsej Evropi in tudi pri nas v Sloveniji. Zato je tudi pričujoča številka naše revije posvečena prav tem slovesnostim in besedam, ki so bile tam izgovorjene.

Tik pred osvoboditvijo pa so se po koncentracijskih taboriščih dogajale tragedije nepredstavljivega obsega, da ob spominu nanje še danes človeku ledeni kri po žilah. Marši smrti, ki so puščali za seboj na tisoče postreljenih jetnikov, onemoglih zaradi lakote, mraza in nečloveškega trpinčenja, požiganje celih taborišč z jetniki vred, načrtno prepuščanje jetnikov umiranju zaradi lakote v prenapolnjenih živinskih vagonih... "Zarotil sem se, da ne bom pozabil. Nočem, da bi se tega spominjal samo jaz ... V 21. stoletju bo živelo le še malo prič holokavsta, zato je naša dolžnost, da o tem pripovedujemo, da se ne pozabi, da se kaj takega nikoli več ne ponovi", pravi Jakob Suhodolski. Prav temu namenu je posvečenih tudi nekaj člankov v tej številki naše revije.

Nikoli več! Nikoli več!

Uredništvo

Dahavski poročevalec urejajo: Tone Gortnar (urednik) in člani: Hardvik Pirnovar, dr. Rino Simoneti, dr. Andrej Ule in Stane Šinkovec. Naslovna stran (ovitek): dipl.ing.arh.Vlasto Kopač. Grafična izvedba: ScriptTon, Celje. Glasilo izhaja občasno. Člani Skupnosti ga prejemaajo brezplačno.

POROČILO O LETNEM SREČANJU ČLANOV SKUPNOSTI INTERNIRANCEV DACHAU

Dne 4. oktobra 2005 smo se v hotelu M v Ljubljani spet zbrali bivši interniranci koncentracijskega taborišča Dachau in drugi člani ter članice naše skupnosti, da se malo pogovorimo o delu naše organizacije v preteklem letu in da obudimo spomine na tiste čase, ko smo bili v oblasti zločinskega nacifašističnega sistema.

Srečanje je ob 11. uri odprl predsednik naše organizacije tov. Hardvik Pirnovar. Pozdravil je prisotne članice in člane ter goste in jim zaželel prijetno počutje na tem srečanju. Nato je pozval prisotne, naj z minuto molka počastijo spomin na vse članice in člane, ki jih ni več med nami, in predlagal izvolitev tričlanske delegacije, ki naj položi venec na kenotaf žrtvam dachauskih procesov na ljubljanskih Žalah.

Nato je nastopila pevka gospa Loborec-Perovšek Nataša, ki je ob glasbeni spremljavi zapela "Bilečanko", "Na oknu glej obrazek bled" in "Bratje, le k soncu svobode!"

Sledil je pozdravni nagovor **predsednika Pirnovarja**, ki je povedal naslednje:

Dragi prijatelji taboriščniki in spoštovani gostje!

Pred 64. leti smo se, ko smo bili mladi, znašli neizkušeni in presenečeni v razmerah, ki si njihove krutosti niti v sanjah nismo mogli predstavljati. Naši starši in šola so nam vsadili v srca veliko ljubezen do domovine in svojega naroda, zato smo v okupatorjih od prvega trenutka okupacije gledali kot na nam neprijazno in sovražno silo.

Zavedali smo se, da je okupacija pomenila največje zlo, ki nas je moglo doleteti, saj so si vsi trije okupatorji določili za nas nesprejemljive cilje:

1. Ponovno in dokončno razdeliti že v prvi svetovni vojni nepravilno razkosano slovensko narodno ozemlje.

2. Osvojeni plen čim prej priključiti svojim državam in ga vključiti v svoj družbeni red.

3. Uničiti slovenski narod kot etnično enoto, odpraviti slovenske narodnostne meje in uveljaviti nove, med vojno vsiljene državne meje, ki so se o njih okupatorji dogovorili po porazu Jugoslavije.

Zaradi navedenega in stopnjevanega nasilja, ki je po podatkih Inštituta novejšje zgodovine povzročilo v štirih letih preko 90.000 žrtev, smo sledili klicu OF, ki jo je RKC s škofom Rožmanom na čelu razglasila kot komunistično zaroto, ki se bori proti veri in Bogu.

Že v tridesetih letih preteklega stoletja je papež Pij XI. z encikliko "Divini redemptoris", ki razglša boj "proti brezbožnemu komunizmu", spremenil vero v ideologijo. V ideologijo spremenjena vera je najusodnejša in smrt prinašajoča zabloda RKC, kajti Kristusovo blagovest ljubezni spreminja v nauk nestrpnosti, sovraštva in krvavega misionarstva. Izvajala ga je že pred približno 1.500 leti pri pokristjanjevanju Evrope, pred približno 1.000 leti v križarskih vojnah, pred kakimi 500 leti pri uničenju srednjeameriških civilizacij, v obdobju po tem pa v Evropi z verskimi vojnami in pogromi nad ljudmi, ki so mislili s svojo glavo. Svoje samozvano poslanstvo je uresničevala

neusmiljeno z ognjem in mečem, da bi ohranila dominacijo nad ljudmi. Predvsem ji je šlo za utrjevanje oblasti, ki si jo je, ko je pod Teodozijem I. leta 381 na drugem ekumenskem koncilu postala državna vera, povsem podredila. Bolj ali manj uspešno jo je obdržala skoraj povsod do današnjih dni. Podobno danes v ideologijo spremenjeni, s šerijatskim pravom prežeti islam razglša svetu svoj terorizem kot "džihad", to je sveto vojno, katere cilj je razširiti islam in svojo civilizacijo.

Čeprav je tako, kot v večini sodobnih držav, tudi v naši državi cerkev z ustavo ločena od države, RKC na svoj v stoletjih preizkušeni način skuša v vse družbene pore in gospodarske sfere infiltrirati svoje z misionarstvom prežete vernike. Poglejte, na primer, kdo lahko v sedanji vladi postane minister. Z malo cinizma in sarkazma lahko rečem, da vsakdo, ki je bil kdaj ministrant, ali vsaj laičen teolog, bivši jezuit, duhovnik, član kakega cerkvenega viteškega reda ali pa pripadnik zelo skrivnostne in v tajnost zavite organizacije Opus dei, kamor sprejemajo samo najbolj prepričane, borbene katoliške intelektualce s prvovrstno visokošolsko izobrazbo. Poglejte v naš parlament, na ministrstva, v državno upravo, sredstva javnega obveščanja, v banke in celo v vojsko, kmalu pa jih boste srečali tudi v policiji in šolstvu, skratka povsod. Ob tej svoji večstoletni praksi pa hkrati zelo načrtno in vztrajno jadikujejo o neki nespodobni kontinuiteti, ki da jo zganja politika, ki jo stigmatizirajo kar z rdečo zverjo komunizma.

Ljubljanski škof Rožman, že leta 1937 sledeč sugestijam Vatikana, je ponovno oživil organizacijo "Katoli-

ška akcija", katere namen je bil obvladati tedanjo družbo in hkrati povezati verne Slovence v militantno, s svojo ideologijo prežeto katoliško in protikomunistično organizacijo. Storil je to takrat, ko je bilo v Sloveniji morda le kakih 300 komunistov ali pa kak posameznik več. Toda prav ta majhna komunistična manjšina je imela zaradi v ilegalo prisiljenega delovanja odlično tajno infrastrukturo, ki je skupaj z nekaterimi drugimi političnimi skupinami in izobraženci omogočila nastanek OF in je mogla s svojim programom, izraženim v Temeljnih točkah, pozvati Slovence na odpor in upor.

Večina nas mladih je takrat kaj malo vedela o političnih igrinah vladajoče politične elite, še manj pa o komunizmu ali - če hočete - boljševizmu. Zagotovo pa smo vedeli in videli, da so Angleži, Američani in Sovjetska zveza zavezniki, ki se skupaj borijo proti zločinskim, norim in osvajalskim idejam Adolfa Hitlerja in Mussolinija. Večina mladih pa je bila tudi verna in je zaradi svoje mladosti neomajno verjela, da morata v svetu prevladovati svoboda, pravičnost, poštenost in blagostanje. Z vključitvijo v OF smo si izbrali pot, ki sta jo takrat hodila Evropa in svet. Za nas je veljalo takrat, velja pa tudi danes, da tako iz nacionalnih, kot moralnih razlogov Slovenec v tistih okoliščinah ni mogel ravnati drugače, kot da je postal oefar, aktivist ali partizan.

Drugače je ravnala takratna slovenska politična elita iz RKC in SLS v od Italije zasedeni ljubljanski škofiji. Ban dr. Marko Natlačen je kljub temu, da je dobro poznal kazenski zakonik svoje države, svojo državo izdal že aprila 1941, ko je šel v Celje in nemškega okupatorja zaprosil, da zasede tudi od Italijanov zasedeni del države. Ko so nacisti to odklonili, je tako kot ljubljanski škof dr.

Gregorij Rožman, Italijanom predal vdanostno izjavo, ideolog Katoliške akcije dr. Lambert Ehrlich in drugi slovenski politiki klerikalnega kroga pa so prešli od začetnih vdanostnih izjav Italijanom do odkrite kolaboracije. Na lastno pobudo so z njihovo pomočjo ustanovili oborožene oddelke MVAC, tako imenovane vaške straže, za boj proti partizanom. Po kapitulaciji Italije so nato ob soglasju RKC skupaj z nacisti iz ostankov Bele garde ustanovili pomožne policijske, SS oddelke domobrancev, ki so, ko je bilo že povsem jasno, kdo bo zmagal, 20. aprila 1944 celo prisegli, da se bodo skupaj z nacisti borili do končne zmage. Domobranci torej niso bili vojaški oddelki, kar je za nadaljnje razumevanje njihove vloge med vojno zelo pomembno. Danes seveda tako RKC kot njej naklonjene politične stranke poskušajo prevrednotiti zgodovino in jo predstaviti kot boj za vero, za Boga in domovino. Sicer priznavajo, da je bil "partizanski upor domoljubno dejanje", da pa je hkrati izvajal nasilje nad verujočimi ljudmi, ki se niso strinjali s komunizmom. Povedo tudi, da je "protikomunistična stran prisegla okupatorju, česar moralno ni mogoče z ničemer opravičiti". Pri tej oceni pa ostajajo in zavestno zamolčujejo svoje grehe in kar nasploh vsem partizanom očitajo dejanja, ki so se zgodila potem, ko so zavezniki pomožne SS enote vrnil v domovino.

Okupatorji so namreč po svojih lastnih genocidnih načrtih ob znatni podpori domačih izdajalcev v zapore in koncentracijska taborišča in izgnanstvo poslali preko 130 000 Slovencev. Posebno se je pošiljanje v smrt povečalo pred 62. leti v oktobru 1943, ko so svoje izmišljene nasprotnike pogosto aretirali kar v imenu "Kristusa kralja" in jih pošiljali

ljali v nacistične tovarne smrti. V nemških koncentracijskih taboriščih se je tako med vojno po zaslugi nacistov in njihovi zaslugi znašlo 21.234 Slovencev, od koder se ni vrnilo 9.863 naših tovarišev. Samo mi vemo, kaj so pretrpeli, kako so umrli in koliko ton njihovega pepela so nacisti uporabili kot umetno gnojilo na svojih plantažah, ali pa so ga zagreblji v desetine kubičnih metrov obsegajoče jame. Ali načrtno pošiljanje naših ljudi v smrt ni greh in zločin? Kdo ga je zakrivil? Kdaj se bodo za svoje pri nacistih naročene umore opravičili organizatorji, izvrševalci in današnji zagovorniki kolaboracije. Toda ne; ko so v državi po volitvah prevzeli oblast, so neopazno razglasili svoj krščanski "džihad" in hkrati govorijo o spravi s svojimi predznaki.

Njihovi zgodovinarji konvertiti zato vsiljujejo rehabilitacijo kolaboracije in ponarejanje zgodovine, češ da v NOB ni šlo za odpor proti fašizmu in nacističnemu okupatorju, temveč za komunistično boljševiško revolucijo, ki da je narod umetno razdelila na dve nasprotujoči si strani; bila je le državljanska vojna, ki da so jo začeli brezbožniki. Okupacije, njenih namenov in zločinov v tej njihovi revidirani zgodovini enostavno ni, okupatorji so najbrž sublimirali, kot da bi bili vzeti v nebo. Nič ne zvemo o tem, kako so preprostim škofovim ovčicam s prižnic in iz spovednic že desetletja razlagali ideološko obarvane življenjske napotke, jih s tem omrežili in jim končno potisnili v roke orožje okupatorjev. Še manj slišimo o tem, da so potem, ko so gospodje svojo križarsko vojno skupaj z okupatorjem izgubili, domobransko srenjo napotili na pobeg k Angležem, ker da jih bodo ti sprejeli odprtih rok, tako kot so zavezniki sprejeli Italijane, ko so leta 1943 kapitulirali in izdali dotedanje za-

veznike naciste. Niso jim povedali, da so zmagoviti zavezniki že leta 1943 z deklaracijo na moskovski konferenci opredelili vojaško sodelovanje na strani nacistov kot vojno hudodelstvo, da jim po zmagi nad nacifašizmom ne bodo priznali statusa vojnih ujetnikov, ker so prostovoljno sodelovali z nacisti, ampak jih bodo vrnila matičnim državam. Tako se je pred 60. leti tudi zgodilo, kot se je na žalost zgodilo tudi to, da so jih, ko so jih Angleži vrnila, pokončali. To dejanje je bilo storjeno med drugim tudi iz bojazni, da bi zaradi eskalacije Tržaške krize nastala v našem zaledju peta kolona. V Vetrinju so se domobranci celo javno pripravljali na vojaške akcije proti naši, takrat pravkar osvobojeni državi. V prevladujoči miselnosti tistega časa in takrat pravkar končane vojne pa je bilo v ljudeh živih tudi še veliko medvojnih zamer in medsebojnega sovraštva, česar se pri razmišljanju o tej tragediji ne sme pozabiti. Žal je tako bilo v zgodovini od svetopisemskih časov naprej, srečujemo pa se z istim pojavom tudi danes, ko je svet prežet s terorizmom.

Zveza borcev NOB je že večkrat javno povedala, da borci obžalujemo, kar se je po vojni zgodilo z domobranci, da pa kot civilna organizacija veteranov ne moremo biti ne kot organizacija in ne kot posamezniki krivi in ne odgovarjati za dejanja takratne legitimne države. Od druge strani še do danes nismo slišali podobne izjave in ne obžalovanja zaradi medvojne kolaboracije in izdajstva. Nasprotno, od njihovih predstavnikov iz "Nove slovenske zaveze" slišimo samo militantne, nepomirljive in celo maščevalne izjave, ki pozabljajo, da splošno narodno pomiritev potrebujemo vsi, tudi oni, predvsem pa nove generacije, ki niso neposredno doživele vojne. Pustimo jim, da se bodo končno lahko po-

svetile svojim aktualnim življenjskim potrebam. Narodna pomiritev bo dosežena, če bomo znali s strpnim dialogom umiriti razgrete glave in se vzdržati nestrpnosti. Če stari strpnosti ne zmoremo, pa ostanimo vsak pri svoji resnici, mladim pa le dovolimo, da bodo živeli življenje neobremenjeno in sproščeno v svoji bolj prijazni državi. Zgodovina bo potem,

Molitev izgnane matere

*Tako smo čitali iz knjige svete,
ko srečni v miru še doma smo bili:
"Mučenci mnogi niso v zemlji zgnili,
njihove duše k svetim so prištete."*

*In romali so na grobove svete,
trohljivosti oteto v njih častili:
so srečno si življenje izprosili,
zgubljene duše so bile otete.*

*Moj sin je padel kot mučenec v gori,
nihče ne hodi v gozd prižigat sveče;
pojo mu večne uspavanke bori.*

*Usmili, Bog, se matere proseče:
vsaj enkrat naj obiščem grob na gori,
nato zatisni mi oči skeleče.*

Francka G. Mlakar, poleti 1944

ko bo napočil čas, tako in tako povedala zgodovinsko resnico. Mladi to potrebujejo.

Po predsednikovem govoru, ki so ga navzoči sprejeli z vidnim odobravanjem, je gospa Lovšinova zapela venček partizanskih pesmi.

Nato je predsednik na kratko poročal o delu naše organizacije v preteklem letu naslednje:

Sedež naše organizacije smo preselili iz Celja na RO ZZB NOB v Ljubljano, Zemljemerska 12. Ob tej priliki izrekam zahvalo OO ZZB NOB Celje za razumevanje in opravljanje finančno-administrativnih opravil. Posebna zahvala gre prisotni gospe Marini Bohinec, ki je v Celju za nas opravljala večino teh opravil.

Letos je do zdaj izšla samo ena številka Dahavskega poročevalca, ker nam nikakor ni uspelo dobiti poročil, kaj se je dogajalo in v kakšnem stanju so nacistična taborišča danes. Naš namen je bil, da ugotovimo, koliko je bilo izbranih z zemeljske oble in koliko jih je še, ki imajo funkcijo spominskih objektov. Naslednja, 28. številka bo izšla pred koncem leta in bo zaradi 60. obletnice konca druge svetovne vojne in osvoboditve jetnikov koncentracijskih taborišč v glavnem obravnavala dogodke tik pred osvoboditvijo in spominske slovesnosti ob obletnici njihove osvoboditve.

Naša organizacija je v lastni režiji organizirala obisk slovesnosti ob 60. obletnici osvoboditve KL Dachaua. O tem bo poročal tov. Gortnar.

Izplačevanje nemških odškodnin bivšim internirancem je uspešno zaključeno.

Za umrle internirance bodo upravičeni svojci dobili izplačila do konca tega ali v prvi polovici naslednjega leta. Odškodnina bo zaradi pomanjkanja denarja v Ženevi znižana, ni pa znano, za koliko.

Našega dosedanjega člana Mednarodnega komiteja Dachau Staneta Šinkovca bo nadomestil njegov vnuk Anže Šinkovec. C.I.D. želi, da organizacije internirancev začno nadomeščati dosedanje člane, ki zaradi starosti, bolezni ali smrti odhajajo, z mlajšimi ljudmi. Tako je pokojnega Rista Gajška že nadomestil dr. Andrej Ule.

Za našo organizacijo je prav značilno, da njeni člani članarino, ki je prostovoljna, plačujejo skoraj vsi. Izjem skoraj ni. Tako so letos s članarino zbrali že 610.000 Sit ali povprečno po 2900 Sit na člana in članico. Zaradi tega bomo lahko še nadalje izdajali Dahavskega poročevalca, pošiljali čestitke članicam in članom ob njihovih rojstnih dnevih in ob eventualnih potovanjih na obletnice osvoboditve KL Dachaua prispevali h kritju skupnih stroškov.

Izvršni odbor je od lanskega srečanja imel tri seje; žal pa so nekateri člani tega odbora opešali. Treba bo najti nove, mlajše ljudi, ki bodo nadaljevali delo organizacije. Podobno se dogaja z uredniškim odborom Dahavskega poročevalca. Ker so vsi člani tega odbora tudi člani izvršnega odbora, bi bilo smiselno, da na sejah izvršnega odbora razpravljamo tudi o urejanju Dahavskega poročevalca. Predlagam, da pooblastite naš izvršni odbor, da kooptira v svoje organe nekaj novih moči. Se strinjate? (Pritrjevanje).

Tov. Tone Gortnar je poročal o številu članic in članov, o potovanju v Dachau, o finančnih zadevah in o Dahavskem poročevalcu naslednje:

Dne 1. januarja 2005 smo imeli v evidenci 200 članic in članov. Do danes jih je umrlo 6, organizaciji pa se je pridružilo 18 novih članic in članov, tako da nas je sedaj 212. Večina novih članic in članov je s Primorske, pridružili pa so se nam po potovanju v Dachau.

Saldo sredstev iz preteklega leta je bil 340.027 Sit. Kar pa je vse pohvale in upoštevanja vredno, je akcija **tov. Jožeta Sedmaka**, ki je od primorskih občin ter drugih pravnih oseb nabral za 870.000 Sit donacij, kar je zelo pocenilo potovanje v Dachau. Udeležilo se ga je 86 oseb, dva avtobusa. Zaradi teh donacij so za tridnevno potovanje in bivanje v

Dachauu bivši taboriščniki plačali samo po 10.000 Sit, drugi udeleženci pa po 20.000 Sit. Ker pa je z organizacijo takega potovanja veliko dela in skrbi, priporočam, da se organizacija podobnih potovanj v bodoče prepusti pooblaščenim potovalni agenciji.

Naslednji številki Dahavskega poročevalca, ki bo izšla še pred koncem leta, bodo priloženi plačilni nalogi za članarine. Revijo tiskamo v

Kitica marelic

*Kjer iz zamreženih se celic
prikaže blede lice kdaj,
poslal cvetovih sem marelic
dekletom kitico skrivaj.*

*In drugi dan bila ni ječa,
ne, bil je vseh svetnikov god
iz pratike: glav gosta gneča,
ko da v prostost že sije pot.*

*In kadar potle šel sem mimo,
sem videl dobre misli sad:
en cvet prežene mrak in zimo,
pričara sonce in pomlad.*

Oton Župančič

300 izvodih. Stroški postavitve, tiskanja, vezave in razpošiljanja pa stanejo med 220 in 240.000 Sit.

Urednik ima pri urejanju revije veliko težavo. Ker ni člankov, ki bi jih napisali naši člani, je v glavnem navezan na prevode člankov iz Dachauskih zvezkov (Dachauer Hefte), ki jih vsako leto izdaja dachauski muzej, druge nemške literature, ki obravnava dogajanja v nemških koncentracijskih taboriščih in na ponatis

člankov iz slovenskih časnikov in revij s podobno tematiko.

Dr. Andrej Ule je v svojem poročilu pod naslovom Dachau 60 let kasneje: Je še živ spomin? povedal naslednje:

"Kot delegat Skupnosti internirancev Dachaua sem se 30. aprila skupaj s tov. Šinkovcem tudi letos udeležil seje Glavnega odbora Mednarodnega dachauskega komiteja (C.I.D.) v hotelu Eden Wolf v Münchnu in nato proslav ob osvoboditvi taborišča 1. maja. Letošnja proslava je bila še posebej slovesna in pomembna, saj je označevala šestdeseto obletnico osvoboditve taborišča. Taborišče Dachau ima poseben simbolni pomen, saj je bilo prvo nacistično koncentracijsko taborišče in vzor za vsa druga podobna (in celo strašnejša) taborišča. Zato je šestdesetletnica osvoboditve priložnost za soočenje z zgodovino in zgodovinsko vestjo. Obenem je tudi opomin na to, kaj se utegne zgoditi, če nekje spustijo z verige demone nacionalizma, rasizma, šovinizma in nebrzdane oblasti.

Letošnjo sejo Glavnega odbora je označevalo še nekaj posebnih dogodkov. Poslovil se je namreč dolgoletni predsednik Mednarodnega komiteja, nekdanji francoski general Delpech, pa tudi podpredsednik komiteja Arthur Haulot. Za novega predsednika smo izvolili Pietra de Loosa iz Nizozemske, za podpredsednika pa Beniota Darmonta iz Francije.

Na sestanku smo najprej sprejeli poročilo o delu v preteklem letu. Največ pozornosti med nami so vzbudili podatki o povečani izgubi v sredstvih komiteja, ki so v prvi vrsti posledica manjših prihodkov (manjši prispevki s strani EU, nekaj manj dohodkov od vstopnine za muzej in spominski park v Dachauu in zaradi večjih stroškov s pripravo novega večnacionalnega kataloga muzeja).

Domnevamo, da bo letošnja slika drugačna, tudi zaradi večjega obiska muzeja in taborišča in zaradi večje prodaje novega kataloga.

Vodja spominskega parka v nekdanjem taborišču ga. Barbara Distel je natančno poročala o delu, ki je bilo opravljeno v spominskem parku in muzeju taborišča. Med drugim je omenila tudi razstavo slovenskega slikarja Zorana Mušiča, nekdanjega taboriščnika, ki je razstavil svoje pretresljive grafike s podobami iz taboriščnega življenja. Grafike so nastale delno že za časa delovanja taborišča, delno pa kmalu po osvoboditvi taborišča. Barbara Distel je opozorila tudi na srečanje potomk in potomcev taboriščnikov v spominskem parku taborišča konec oktobra 2005 z naslovom "Prihodnost srečanja" in nas vse povabila na srečanje. Udeleženci bodo razmislili o tem, kako naj bi prihodnje generacije pripomogle k ohranitvi spomina na dogodke in doživetja svojih staršev ali starih staršev.

Veseli smo bili sporočila, da je knjiga češkega zgodovinarja Stanislava Zámečnika "To je bil Dachau" izšla v nemščini, francoščini in angleščini. Zaradi te knjige je bilo v preteklih letih nekaj zapletov, med drugim tudi zato, ker je prišlo do nesoglasij med avtorjem in založniki. Ti zapleti so bili rešeni. Predstavili so se tudi nekateri novi delegati komiteja, po večini so iz "mlajših" generacij. Na koncu zasedanja je bilo prirejeno še prirčno slovo od dosedanjega predsednika in podpredsednika komiteja. Ob tej priliki sta bila odlikovana od nizozemske kraljice Beatrix..

Zvečer smo bili vsi povabljeni v rezidenčno palačo bavarske vlade v Münchnu, kjer je bilo prirejeno srečanje taboriščnikov iz vse Evrope,

Trenutki našega vstajenja

*Kot trepetlika sem v vetru,
me ziblje in me maje,
ko iz pekla v prostost se vračam,
po dolgih mesecih okovov
in je trenutek našega vstajenja.*

*Notranjost moja vsa trepeče,
smehlja se in se joče,
solze pojijo ovenelo lice,
izpolnjeno je hrepenenje:
Nazaj domov, domov
v svet mladosti moje sreče.*

*Pretrgane električne so žice,
razklenjeni okovi,
sesuti stražni stolpi.
Utihnile so grožnje nam preteče
in smrt se oddaljila.*

*Končno ugasnili so v pečeh
ubijalski zublji;
nad množico je bedno,
vso poteptano, revno
prekrasna zarja vstala.*

*Zdaj prosti smo.
Je to resnica?
Je morda to le naša
dolga, dolga sanja?*

*Prisluhnimo:
Srce nam pesem poje
in k svobodi vzklika.
Je to resnica - je morda le omama
za prisilo mraka in noči obupa?*

*To je resnica in ni več sanja!
Vzravnajmo se,
saj z nami sonce vzhaja!*

*Jožica Zoroja
taboriščnica Ravensbrücka*

predstavnikov nekdanjih osvoboditeljev, ki ga je organizirala bavarska vlada. Na to srečanje je prišla tudi večja skupina slovenskih taboriščnikov in njihovih najbližjih, ki so se medtem z dvema avtobusoma pripekljali iz Ljubljane in Kopra. "Mlajših" udeležencev je bilo več kot "starejših", kar kaže tudi na velik interes mlajših generacij za obisk nekdanjega taborišča. Potovanje je organizirala Skupnost internirancev Dachau, pri čemer se je še zlasti izkazal tov. Sedmak, ki je organiziral primorsko vejo obiska in poskrbel za precej donacij slovenskih podjetij in primorskih občin (nad 800.000 SIT). Brez teh donacij bi bilo potovanje precej dražje in manj dostopno nekdanjim taboriščnikom in njihovim najbližjim.

Naslednji dan smo vsi skupaj odšli na osrednjo proslavo v spominskem parku v Dachau. Naj ob tem omenim, da je bil letos končno odprt nekdanji vhod v taborišče z znamenitimi železnimi vrati s ciničnim napisom "Arbeit macht frei".

Slovenski udeleženci smo se še pred začetkom odpeljali na pokopališče žrtev strahotnega "pohoda smrti", to je prisilnega odhoda in pohoda tisočev taboriščnikov malo pred osvoboditvijo taborišča. Le malo je bilo preživelih, večina jih je umrla v mukah in povsem izčrpana. Nekateri preživeli taboriščniki so se izjemno pretresljivo spominjali na svoje preminule tovariše in opozarjali na to, kaj lahko storimo ljudje drug drugemu, če v drugih ne vidimo več ljudi. Žal pa je pomnik slovenskim žrtvam na Leitenbergu zelo majhen in skorajda skrit očem. Lepo bi bilo, če bi ga obnovili, še zlasti zato, ker je bilo slovenskih žrtev veliko in so slovenski taboriščniki predstavljali jedro ilegalnega odporništva v taborišču.

Letošnja proslava ob osvoboditvi

taborišča je bila zelo slovesna, udeležilo se je veliko ljudi, veliko delegacij nekdanjih taboriščnikov, odporniških združenj in drugih anti-fašističnih združenj ter predstavnikov vlad držav iz vsega sveta. Kot vselej doslej je potekala na prostoru nekdanjega appellplatz. Slovenske udeležence je spremljalo tudi nekaj novinarjev koprške RTV, ki so pripravljali posebno oddajo o proslavi in obisku slovenskih udeležencev na proslavi. Naj omenim, da so slovenski udeleženci predali tudi nekaj priložnostnih daril osebam, ki so bile posebej zaslužne za uspešen potek obiska slovenskih udeležencev v Münchnu in Dachauu.

Slovenci smo imeli dve uradni delegaciji: vladno, ki jo je vodil slovenski generalni konzul v Münchnu, g. Jevnišek, in delegacijo slovenske Skupnosti internirancev Dachaua (slednjo smo sestavljali tov. Šinkovec, jaz in vnuk tov. Šinkovca, Anže Šinkovec.) Obe delegaciji sta položili venca v spomin žrtvam taborišča Dachau. Čeprav je proslava potekala relativno dolgo, je napravila name globok vtis, da gre res za nekaj vseevropskega, za nekaj, kar bo morda branilo Evropo pred ponovitvami totalitarnosti. Govornikov na slavnostni proslavi je bilo precej, posebej pa mi je ostal v spominu govor gen. Delpecha, predsednika nemškega združenja nekdanjih taboriščnikov Maxa Mannheimerja in bavarskega predsednika g. Stoiberja. Gen. Delpech in Max Mannheimer sta zelo decidirano pozvala k očuvanju zgodovinskega spomina na dogodke v tem taborišču in na simbolni pomen taborišča Dachau. Zato sta pozvala nemške oblasti, da ohranijo spomin na taborišče Dachau tudi v prihodnjih generaci-

jah. Stoiber je v svojem govoru zelo jasno zavrnil nacizem in izrazil iskreno obžalovanje zaradi nesreče in morije, ki jo je povzročil. Nič se ni izogibal nemški odgovornosti za to in zagotovil, da ta zgodovinska izkušnja v nemškem narodu ne bo šla v pozabo.

Zvečer smo se slovenski udeleženci odpravili še v prijazno gostišče blizu Münchna, ki nam ga je priporočil g. Jevnišek. Te prijazne geste smo bili zelo veseli in s tem smo se razbremenili od težkih spominov in misli, ki jih je vzbujal v nas obisk spominskega parka in proslave. Obenem je bilo tudi slovo od prijaznega slovenskega konzula, ki je tedaj pravkar zaključeval svoj mandat v Münchnu.

Naj omenim, da me je letos spremljala tudi moja soproga Mirjana, povabil pa sem tudi dva svoja prijatelja, Jeleno in Mirota Mihevca. Jelena je namreč judovskega rodu in kar dva njena strica sta končala svoje življenje v dachauskem krematoriju, precej drugih njenih sorodnikov pa je bilo pobitih v drugih taboriščih. Že dolgo si je želela obiskati spominski park v Dachauu in se soočiti s krajem, ki jo spominja na tragično usodo večine njenega sorodstva. Tako je imel moj letošnji obisk v Dachauu še dodatno eksistencialno težo.

Naj na zaključku omenim nekaj osebnih opažanj. Opažam, da se vedno več mladih udeležuje proslav v taborišču, toda prihajajo iz vseh mogočih držav, le iz Slovenije ne. Ali ne bi bilo lepo, če bi naslednje leto ob času obletnice osvoboditve organizirali tudi obisk kakšnega razreda mladih srednješolk in srednješolcev. Vsekakor se bom prizadeval, da se kaj takega zgodi. Kajti zgodovinski spomin ni le stvar tistih, ki jih neposredno zadeva, tj. nekdanje taboriščnike in njihove najbližje, tem-

več vseh, zlasti mlajših generacij. Seveda moramo mladim dogajanja predstaviti v ustreznem kontekstu, ki ne sme zanemariti tudi lastne totalitarnosti dediščine (desne in leve)."

Temu poročilu je sledila kratka razprava, nato pa je tov. Marina Bohinec v imenu Območnega odbora ZZB NOB Celje pozdravila prisotne in naši organizaciji zaželela uspešno delovanje. Predsednik Pirnovar se je zahvalil za izrečene dobre želje in izrazil prepričanje, da v slučaju potrebe še vedno lahko računamo na njene izkušnje.

Nato je pevka gospa Loborec-Perovšek Nataša ob glasbeni spremljavi zapela še pet slovenskih narodnih pesmi ob hvaležnem aplavzu prisotnih članov in gostov, gospa **Marta Vulič** pa je recitala pesem Trenutki našega vstajenja, ki jo je ob osvoboditvi taborišča Ravensbrück napisala tamkajšnja jetnica **Jožica Zoroja**.

Za konec je sledilo predvajanje dveh filmov, posnetih na videokasetah: taborišče Dachau ob osvoboditvi in prve dni po njej. Film je posnela ameriška armada, slovenski prevod besedila pa je delo pokojnega predsednika SID Rista Gajška. Druga videokaseta pa je delo koprške TV, ki se je udeležila in posnela spominsko slovesnost ob 60. obletnici osvoboditve taborišča Dachau. Oba videoposnetka so prisotni sprejeli z velikim odobravanjem.

Po predvajanju teh posnetkov je tričlanska delegacija (Jože Marčan, Franc Stražišar in Albin Kobentar) odnesla venec na kenotaf žrtev dachauskih procesov na ljubljanske Žale.

Ob 13.30 je predsednik Pirnovar zaključil "uradni" del srečanja, zaželel vsem obilo zdravja in zadovoljstva in jih povabil na skupno kosilo.

GOVOR GENERALA ANDRÉ-A DELPECHA, PRESEDNIKA C.I.D.

OB 60. OBLETNICI OSVOBODITVE KONCENTRACIJSKEGA TABORIŠČA DACHAU

Na današnji dan, 1. maja 2005, bo ena od poslednjih priložnosti, ob katerih se na zbornem mestu bivšega koncentracijskega taborišča Dachau srečujejo akterji odisejade skozi koncentracijska taborišča.

Govorim o pričah, ki so to preizkušnjo doživele, ki so jo preživele in ki so danes, po 60 letih, še vedno žive. V južni Nemčiji ležeča taborišča so osvobodile zavezniške čete, ameriški oddelki 7. armade, francoske bojne sile 1. armade in 2. tankovske divizije.

Tu v Dachauu so bili naši osvoboditelji vojaki 42. in 45. ameriške pehotne divizije. Pisna poročila in filmski posnetki, ki te dogodke - kot se reče - še držijo "na toplēm", so preostali svet seznanili z nepredstavljivimi grozotami Hitlerjevih koncentracijskih taborišč.

V hvaležnosti in z velikim veseljem lahko danes na tem mestu izrazimo veteranom teh hrabrih enot svojo globoko in prisrčno zahvalo. Prišli so od daleč, preko morja, da bi počastili žrtve, ki so padle pod udarci nacistične diktature. Mednje štejemo tudi junake teh enot, ki so padli na polju slave. Ti so naši tovariši v istem boju.

Vi, moje spoštovane gospe in gospodje, morate vedeti, da pogled na ta apelplac, poln ljudi, pri bivših jetnikih še 60 let po osvoboditvi vzbuja globoka čustva.

Da se vrednote, za katere ste se borili in za katere je na milijone ljudi

dalo življenje, ne bi porazgubile v ravnodušnosti in pozabljenju, so nekdanji jetniki sklenili, da se bodo ponovno združili. Na iniciativo belgijskih tovarišev je nekoč tajni mednarodni dachauski komite leta 1958 v Bruslju začel ponovno delovati.

Zahvaljujoč moči volje in vztrajnosti preživelih in pomoči bavarskih oblasti takrat in danes je bilo taborišče, ki je bilo po osvoboditvi okupirano za najrazličnejše namene, zaščiten in ohranjeno. Ustanovljen je bil muzej in organizirano pedagoško svetovanje za obiskovalce, ki prihajajo na ta kraj, kjer so morda tudi njihovi sorodniki izgubili življenje.

Muzej in preostanke taborišča obiskuje vse več ljudi iz vsega sveta. Radi bi izpopolnili svoje védenje o dogajanjih, ki so pretresli človeško zgodovino. Uvedena je bila spominška slovesnost ob obletnicah osvoboditve, ki obstaja še danes.

Vsako leto se ob tej priložnosti zbere veliko število udeležencev. Ljudje se spominjajo, da je tukaj nastala rak-rana totalitarne države v Evropi. Tu v Dachauu je bilo v začetku leta 1933 odprto prvo koncentracijsko taborišče. Postalo je model za druga taborišča.

Medtem pa prihaja v Dachau vedno več ljudi. Letno število obiskovalcev se bliža milijonu. Velika večina teh obiskovalcev pripada mlajšim generacijam. Radi bi zvedeli, kaj se je dogajalo in želijo sodelovati v borbi za vrednote, s katerimi se bodo tukaj seznanili.

Za preživele je to vir upanja. Danes so sigurni, da ta vir upanja ne bo nikoli usahnil. Prihodnje generacije si iz vseh sil želijo, da bi bilo človeško dostojanstvo za vedno spoštovano. Radi bi se udeležili tega boja.

Da bi se ta želja izpolnila, je Mednarodni komite Dachaua s podporo in s pomočjo bavarske vlade sklenil, da bo muzej uredil na novo in vključil avdiovizualno tehniko, ki bo ustrezala današnji mladini. Zahvala za realizacijo tega gre sodelavcem Hiše bavarske umetnosti, ki je prevzela odgovornost za izvedbo tega načrta.

Hvala vam, ker ste prišli sem, da počastite mučenike te temačne periode človeštva. Bili so pripadniki raznih ras, predstavniki različnih religij, različnih ideologij in različnih narodov.

Kljub upadanju števila nekdanjih jetnikov bo Mednarodni dachauski komite ostal zvest dolžnosti po ohranjanju spomina in se bo še naprej trudil za utrjevanje človekovega dostojanstva in miru na svetu.

Prevod: T. Gortnar

Spoštovane članice in člani!

Tej številki Dahavskega poročevalca prilagamo plačilni nalog za plačilo prostovoljne članarine za leto 2006. Pošiljamo vam brezplačen izvod knjige Hardvika Pirnovarja "Po sledih kolaboracije v letih 1941 - 1945". Knjigo lahko naročite pri ZZB NOB Slovenije, Zemljemerska 12, 1000 Ljubljana. Cena za izvod znaša 1000 SIT.

Vsem članicam, članom in bralcem pa želimo veliko sreče, zdravja in zadovoljstva v novem letu 2006.

Izvršni odbor SID in uredništvo

SPOMINSKA SLOVESNOST OB ŠESTDESETI OBLETNICI OSVOBODITVE TABORIŠČNIKOV NACISTIČNIH KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČ

Ob letošnji obletnici osvoboditve jetnikov iz nacističnih koncentracijskih taborišč je Koordinacijski odbor žrtev nacifašističnega nasilja pri GO ZZB NOB 11. junija v počastitev tega dne na Ljubelju organiziral tradicionalno slovesnost. Udeležili so se je bivši taboriščniki in njihovi svojci, pa tudi delegacije jetnikov iz Francije, Avstrije, Italije, Poljske, Rusije in Češke, ki so med vojno gradili ljubeljski predor. Srečanja so se tudi letos udeležili visoki predstavniki imenovanih držav. K spomeniku "J'accuse - obtožujem" so tudi položili vence v počastitev tu umrlih taboriščnikov. K spominski plošči Dachaua je venec položila tudi delegacija Skupnosti internirancev Dachaua iz Slovenije.

Na Ljubelju je letos udeležence pripeljalo 32 avtobusov in veliko število osebnih vozil, tako da se je slovesnosti udeležilo preko 2000 udeležencev. Posebej je treba povedati, da so območne in krajevne organizacije ZZB NOB poskrbele, da je na prireditvenem prostoru plapolalo 60 praporov, prav tako so te organizacije tudi organizirale prihod udeležencev na Ljubelju. Slovesnost je bila obogatena s kvalitetnim kulturnim programom, ki sta ga pripravila Delavska godba in združeni pevski zbor iz Trbovelj. Scenosled prireditve je napisal profesor Aleš Gulič, ki je tudi poslanec državnega zbora. Program s pozdravnimi nagovori in slavnostnim govorom vred je trajal približno 50 minut, kar je za prireditev, ki jo obiskujejo tudi stari ljudje, primerna obremenitev. Tako kot vsako leto je bilo na prireditvenem prostoru na razpolago dovolj stolov in so starejši udeleženci slovesnosti lahko spremljali program in govore, ne da bi se pri tem utrujali. Slavnostna govornica je bila evropska poslanica gospa mag. Mojca Drčar-Murko, pozdravne nagovore pa sta imela tudi predstavnik italijanske delegacije, predstavnik avstrijskih taboriščnikov in župan občine Trzič Pavel Rutar.

Slovenska vojska nam je pomagala pri prevozu stolov, k spomeniku pa je tudi postavila častno stražo. Žal k slovesnosti ni bilo predstavnikov oblasti, ki se našemu vabilu niso odzvali, ker so organizirali istega dne slovesnost in mašo v Teharjah.

Spominski dan na Ljubelju bomo ohranili kot mednarodno in tovariško srečanje nekdanjih taboriščnikov nemških koncentracijskih taborišč. Srečanje ohranja spomin in sporoča opomin, da grozot taboriščnega življenja ne bi bilo nikoli več.

H.P.

Gospa Mojca Drčar-Murko je v svojem slavnostnem nagovoru povedala naslednje:

"Da bi prikrili zločine v koncentracijskih taboriščih, je Heinrich Himmler dne 26. novembra 1944 ukazal uničenje vseh krematorijev v Auschwitzu. V resnici jih niso uničili, temveč le razstavili in prepeljali v Mauthausen, firmi Topf iz Erfurta pa naročili deset novih plinskih peči, ki naj bi jih februarja 1945 namestili ob železniški progi blizu Mauthausena. (Glej članek "Novi Auschwitz?" Op.T.G.)

Katere skupine "manjvrednih" ljudi naj bi bile tu umorjene in sežgane

le dvajset tednov pred koncem vojne?

Taborišče Mauthausen je nastalo že leta 1938. Njegov edini smisel je bil izkoriščanje suženjske delovne sile političnih nasprotnikov in "manjvrednih" ras in narodov v kamnolomu granita. Sčasoma se je s pomožnimi taborišči v Steyru, Linzu, Ebenseeju, Melku, Dunajskem Novem mestu, na Dunaju in na Ljubelju razvilo v velikanski oboroževalni koncentracijsko taborišče. V njem je bilo zaprtih več kot 200.000 ljudi, od katerih je najmanj 113.575 umrlo zaradi lakote, bolezni, trpinčenja in umorov. Med taboriščniki osrednjega taborišča Mauthausen in nič manj strašnih izpostav, od katerih je bila ena tudi na obeh straneh predora na Ljubelju, so bili trpinici iz vse Evrope, zvečine udeleženci odporiških gibanj.

Tu se je smrt utrudila do smrti in uresničil biblijski pekel.

Tu je zločin dobil sloves obrti...

je pesnik Lojze Krakar pel o Auschwitzu, a tudi v Mauthausnu in njegovi podružnici Ljubelju se je smrt utrudila do smrti, ko je vihtela koso med Francozi, Poljaki, Rusi, Slovenci... Ljudem so vzeli imena in jim dali številke.

Je to še človek? je obupano vprašal humanist, ki ni mogel razumeti, da so si Auschwitz, Treblinko, Mauthausen, Ljubelju - izmislili ljudje. Človeško, žal, preveč človeško, bi spričo tega, da le inteligentna bitja lahko načrtujejo toliko zla proti pripadnikom svoje vrste, odgovoril filozof.

Načrtovanje in množična izvedba industrije umorov, edinega smisla koncentracijskih taborišč, sta zahte-

vala desetletja trajajoče privajanje, pranje možganov in iztiskanje človečnosti iz ljudi. Kako je mogoče, da se je zgodila ta stranpot v evoluciji? Zakaj prav v dvajsetem stoletju, ki se je začelo z upanjem na postopno zmago razuma nad nevednostjo, revščino in praznoverjem?

Zamisel o obvladanju sveta, oprtem na rasno piramido, ni bila prva v zgodovini. Izjemna je postala zlasti zaradi vojaških in industrijskih sredstev, ki so bila na voljo za njeno izvedbo. V vojaškem spopadu, ki je bil prav zaradi tega bistveno drugačen od vseh prejšnjih vojn, je šlo prvič za vse ali nič.

To je bil vzrok, zakaj je morala biti napadalna vojna kolektivno poražena. Osvoboditev ni bila mogoča, dokler zločinci niso doživeli vojaškega poraza. K izjemnosti te vojne je prispevalo to, da so se s tem ciljem povezali celo politični nasprotniki. Z umikom v notranjo emigracijo in čakanjem ni bilo mogoče zmagati. Le odpor je mnogim narodom, med drugim slovenskemu, ponudil možnost preživetja. Če bi bil projekt novega reda zmagal, bi bila že moja generacija v najboljšem primeru kot suženjska delovna sila nekje v Sibiriji, oropana osebnega dostojanstva in pravice do šolanja, jezika in kulture.

Predsodke rasnega značaja so dolgo gojili, preden so se prijeli in dodati jim je bilo treba vzgojo v duhu do brezumja stopnjevanega nacionalizma, potvorb zgodovine in uničenja medčloveške morale. Z dolgim ponavljanjem je nastala rasistična metoda, ki je ljudem izbranih ras in narodov vtisnila prezir do drugih in drugačnih ljudi. Protisemitizem je bil ena od njenih oblik.

Ostanejo pa vprašanja. Vojaški spopad na podlagi minimalnih svetovnih moralnih izhodišč je potekal tudi z deli okupiranih evropskih narodov, ki so bodisi zaradi nevednosti, zaradi pritiskov političnih in cerkvenih avtoritet ali zaradi strahu in udobnosti,

na tihem podprli svetovni načrt likvidacije celih ras in zaslužnjanja "manj vrednih" ljudi. Kaj je pripravilo pripadnike narodov, razglašanih za manj vredne, ki jim je po načrtu novega reda grozilo kolektivno uničenje, da so kolaborirali?

Blaznosti načrta tedaj ni bilo mogoče spoznati, pravijo eni. Da bi bili ljudje iztrebljeni na ukaz, je presegalo zmožnosti predstave. Celo tisti, ki so prepričano privolili v sodelovanje

Ime

*Mojega imena
ni več...*

*Število sem
s številko.*

*Tukaj se tudi
število zmanjšuje,
ko se vojna končuje.*

*Bom do konca
tega trpljenja
postal število
ali me bo prej
zlomilo trpljenje,
mučenje ugonobilo
pa me bodo
črtali
iz števila mrtvakov?*

Bojan Ajdič

pri njegovi izvedbi, so potrebovali veliko časa, da so dojeli razsežnosti grozot. Ob nedavni 60. obletnici zmage protifašistične koalicije so razgrnili mnoge razmišljajoče podatke o dolgih postopkih privajanja na zlo, ki je človeštvo potisnilo na rob človečnosti, ne da bi se mnogi tega zavedali. Nemški kancler Schröder se ni izmikal deležu odgovornosti za ravnanje prednikov, ko je 8. maja letos dejal: "Občutek osvoboditve je prišel

pozneje, precej pozneje, osvoboditev Nemcev od zločinskega, človeka zaničujočega režima, osvoboditve Evrope od ropanja, zaslužnjanja in uničevanja; in ne nazadnje duhovne osvoboditve od blaznih idej, na katere je bil odprt Hitlerjev sistem."

V vojni poražena stran poskuša zdaj nadomestno zmagati v vojni spominov. To dela tako, da zmagovalcem v drugi svetovni vojni odreka njihovo moralno premoč, ki je v tem, da so pravočasno razumeli razsežnost katastrofe in so se bili ne glede na politične razlike pripravljeno postaviti v bran. Odrekanje moralne premoči Odporu poteka tako, da se skuša vojaški spopad, ki je edini lahko rešil človeštvo pred uničenjem, obravnavati kot katero koli vojno. V njej naj bi bili cilji vseh udeležencev enaki, imeli naj bi le nasprotne ideološke predznake. S trditvijo, da je bila na začetku zarota - boljševistična, judovska itd., naj bi bila kolaboracija opravičena. Res je bil sklenjen pakt s hudičem, a le zato, da bi se borili zoper zaroto.

A sklicevanje na zaroto je šibak izgovor, možen le iz ozkega osebnega zornega kota. Ko pogledamo celoto, in Ljubelj je del celote, pa je šlo v tej vojni nedvoumno za načrt uničenja civilizacije ali proti njemu.

Je mogoče, da bi v vojni spominov simbolično zmagali tisti, ki so z izgovori vzeli v zakup ali celo odobrili take grozote, kakršna je bil Ljubelj? Če bi lahko, bi lahko vnovič nastale razmere, v katerih se je pred 67. leti vse začelo. "Nikoli več" take vojne, ki je industrializirala smrt in ljudi razčlovečila, je več kot simbolični zgodovinski moralni poduk. Dopolniti ga je treba z "nikoli več sodelovanja", "nikoli več umika v notranjo emigracijo". Nikoli več ne bi smeli prezreti znamenj kopičenja sovraštva do soljudi, da se to ne bi še kdaj stopnjevalo do točke, ko zla ni mogoče ustaviti drugače kot z vojaško silo. In za kakšno ceno!"

NAČRTI IN UKREPI ZA PONOVO GRADNJO KREMATORIJEV AUSCHWITZA IN BIRKENAU
V OKOLICI KL MAUTHAUSEN FEBRUARJA 1945

NOVI AUSCHWITZ? ZA HANSA MARŠALEKA

Vprašanje, kakšne načrte je SS delala v zaključni fazi taborišč, je zaposlovalo mnoge jetnike. Čim bolj se je bližala osvoboditev taborišč, tem bolj tesnobno je bilo vprašanje, kako bo potekalo to časovno razdobje in če ne bo morda SS poskušala jetnikov v poslednji minuti pobiti. Danes vemo, da je mizerna preskrba taborišč v poslednjih tednih in mesecih, predvsem pa njihova evakuacija pred bližajočimi se zavezniškimi armadami, vodila v masovno umiranje tudi tistih, ki so si doslej lahko osigurali preživetje.

Načrti SS tudi po 60 letih niso pojasnjeni do vseh podrobnosti. Kot Karin Orth po pravici ugotavlja, je treba zaradi še vedno premalo raziskane končne faze taborišč razločevati med ravnijo planiranja in ravnijo konkretne izvedbe. Pri tem je tudi odločilno, katere osebe in institucije so v zadnjih mesecih odločale o dogajanju. Strategije in koncepti so bili med kaotičnim dogajanjem v zadnjih mesecih na najvišji ravni nacističnega in SS vodstva neenotni. Medtem ko so nekateri zagovarjali usmritev vseh jetnikov, da ne bi padli v roke "sovražnikov", so bili na drugi strani od leta 1944 "realni politiki", ki bi se radi pogajali z zahodnimi silami.

Doslej so komaj postali znani načrti in ukrepi za ponovno gradnjo krematorijev uničevalnega taborišča Auschwitz-Birkenau v bližini Mauthausna na začetku leta 1945, čeprav se je o tem pisalo že v petdesetih letih. Václav Berdych, filmski režiser in bivši češki jetnik Mauthausna, je leta 1959 objavil prvo obsežno češko monografijo o Mauthausnu. V poglavju "Načrti, ki se niso uresničili", pripoveduje o projektu neke nove gradnje krematorijev Auschwitz. Berdychova publikacija ima v oz-

račju hladne vojne pogojno dober, zaradi jezikovne bariere pa tudi slaboten odmev v literaturi o raziskovanju koncentracijskih taborišč. Tudi Maršálekova kratka omemba tega projekta s sklicevanjem na Berdycha in njegovo monografijo o Mauthausnu je bila sicer zapažena, ni pa imela za posledico nobene podrobnejše raziskave.

Berdychovo védenje o tem projektu se opira predvsem na njegove češke jetniške tovariše, ki so delali v gradbenem biroju KL Mauthausen kot inženirji, risarji in merilci. Tu je odločilen odstavek Berdychove pripovedi:

"Jeseni 1944 je prišel v gradbeni biro KL Mauthausen ukaz, označen kot strogo zaupno, državna tajnost. Vodja taborišča Zierys ga je razložil direktno vodji gradbenega biroja, civilnemu uradniku Besenklu. Jetniki naj bi o tej zadevi ne zvedeli ničesar.

Ker pa je bilo treba objekt premeriti, so to delo zaupali trem jetnikom-merilcem: Čehu inž. Fr. Kordu, Poljaku Ad. Grabiaku in Slovencu Slavku Puklu (prim. France Filipič, Slovenci v Mauthausnu, Ljubljana 1998, str. 208). Ti so morali objekte izmeriti. Približno 26 km od Mauthausna proti Greinu med postajama

Zierking in Baumgartenberg je bil planiran železniški odcep, ki naj bi vodil 1,5 km daleč na pogozdeni grič, kjer je že stala velika stavba. Tu naj bi nastal nov krematorij velike kapacitete. Pod to stavbo naj bi nastala še ena velika zgradba, očitno za uporabo in skladiščenje predmetov za krematorij. Od tod naj bi potem iz taborišča vodila cesta. Celotna gradnja naj bi obsegala okrog 25 ha. Po izjavi nekega vodilnega esesovca je šlo za to, da se "Kanada" iz Auschwitzta preseli semkaj. Vse je bilo premerjeno in na to gradbišče je vsak dan prihajalo iz Mauthausna po 1500 jetnikov. Dela je bilo treba kolikor mogoče upočasniti. Jetniki in civilni nameščenci niso imeli nobene interesa, da bi bila ta nova tovarna smrti kolikor mogoče hitro končana. Začetek vsake gradnje je odvisen od hitrosti gradnje transportnih poti. Tračnice bi bilo treba položiti v tednu dni in potem bi se lahko takoj začelo z gradnjo krematorija. Posamezne dele so že pripekljali iz Auschwitzta. Če pa se najprej začne z gradnjo ceste, bo trajalo mesece, prej ko bo prišel prvi transport. Na tej podmeni je temeljil načrt sabotaže. Zaradi okoliščine, da je bila najprej grajena cesta, je celotna gradnja zamujala več mesecev. Jetniške komande so pridno delale vso zimo, toda cesta še vedno ni bila v celoti zgrajena. Tu so se nacistom pojavili naslednji problemi: bombniški napadi zaveznikov so že rušili tovarne in ceste tudi v Avstriji. V tej paniki so prihajali v Mauthausen vedno novi transporti iz taborišč, ki jih je bilo treba izprazniti in vodstvo ni več moglo koordinirati gradnje

Koncentracijsko taborišče Dachau

tovarne smrti. Zaradi tega so bila de-a ustavljena. Kako velika in človeštvu nevarna je bila ta zadeva, najbolje odraža kapaciteta načrtovanega objekta V novih velikih pečeh naj bi vsak dan sežgali 30.000 ljudi. To je bilo osemkrat več kot v taborišču Auschwitz."

Zdaj so pred nami viri, ki omogočajo opis in analizo teh načrtov v zaključni fazi koncentracijskih taborišč. Najprej se lotimo vprašanja demontaž tehničnih naprav krematorijev v Auschwitz-Birkenau, ki jih je mogoče natančno datirati. Priprave za eventualen umik iz Auschwitz so v četrtem kvartalu 1944 povzročile demontažo taboriščnih objektov v taborišču Auschwitz-Birkenau, kjer je poleg zagotovitve dragocenih materialov šlo v prvi vrsti za brisanje sledov masovnih moritev. S tem v zvezi so novembra in decembra 1944 demontirali tehnične instalacije plinskih celic in krematorijskih peči v krematorijih II in III, najbolj dragocene dele, zlasti kovinske dele iz krematorijskih peči, pa odposlali v bolj na zahodu ležeča koncentracijska taborišča. Kot prvo sprejemno taborišče za Auschwitz je bilo KL Gross-Rosen, ki so ga februarja 1945 prav tako evakuirali.

Demontaža tehničnih naprav v krematoriju II se je začela 25. novembra 1944. Za naše spraševanje je predvsem zanimiva najdena notica neznanega jetnika posebne komande za delo v krematorijih, ki ne poroča samo o odvozu delov krematorijev v Gross-Rosen, temveč navaja kot naslovni kraj tudi Mauthausen. Posebno zanimiva je izrecna domneva, da je treba demontirane tehnične naprave krematorijev pač uporabiti nekje drugje. "Danes, 25. novembra, se bo začela demontaža krematorija II, potem sledi demontaža krematorija III. Nenavadno je, da so bili demontirani predvsem protiventilatorski motor in cevi ter poslani v (druga) taborišča, v Mauthausen in Gross-Rosen. Ker pa so ti potrebni za zaplinjevanje ljudi v velikem obsegu in ker v krematorijih IV in V takih mehanizmov sploh ni bilo, je možno domnevati, da so nameravali na terenu tistih taborišč zgraditi prav take točke za uničevanje Judov."

Dne 26. novembra 1944 je Himmler odredil rušenje krematorijev v KL Auschwitz-Birkenau. Dne 1. decembra 1944 je bila sestavljena komanda za rušenje krematorija III, v kateri je bilo 150 jetnic. Druga, iz jetnikov sestavljena komanda za rušenje je mo-

rala v stene plinskih celic izvrtati luknje za dinamične naboje. Krematorij IV je bil med uporom jetnikov posebne komande močno poškodovan in oktobra 1944 porušen. Dne 15. decembra 1944 je bila sestavljena komanda za odstranjevanje grmovja, ki je začela na terenu krematorija IV z očiščevalnimi deli in zasipavati jarke, ki so prej služili za sežiganje trupel.

Prav obratno pa je ostal krematorij V s pripadajočimi plinskimi celicami skoraj do vkorakanja Rdeče armade aktiven. Ta krematorij so še do sredine januarja 1945 uporabljali za sežiganje trupel.

Mogoče je ugotoviti, da je bila 18. decembra 1944 za odvoz materiala iz krematorija poslana v Breslau-Lisso, zunanjo komando Gross-Rosna, jetniška komanda 29 jetnikov, da bi tam uredila skladišče za tehnične naprave in gradbene materiale, pripeljane iz Auschwitza. Dne 15. januarja 1945 je v komandi za rušenje krematorija (Kommando 104 B) delalo še 70 jetnikov, bivših članov posebne komande. Demontirane naprave so spravljali k priključku na železniške tire in od tam so jih transportirali v KL Gross-Rosen. Dele naprav krematorija IV so po vojni našli na t.i. železniški postaji KL Auschwitz. Dne 20. januarja 1945 je sledila razstrelitev zgradb krematorija II in III, 26. januarja 1945 pa je SS razstrelila tudi krematorij V. v Birkenau. Če je mogoče odvoz naprav krematorija iz Auschwitz-Birkenau tudi dokazati, potem ni jasno, ali so ti deli tudi dejansko prispeli v Mauthausen.

Osrednji in doslej neznani dokument za osvetlitev celotnega dogajanja, v prvi vrsti o dimenzijah načrtovanega krematorijskega objekta, je pismo firme za proizvodnjo krematorijskih peči Topf & Söhne. Z datumom 10. februarja 1945 se je v firmi Topf & Söhne za gradnjo krematorijskih peči pristojni oddelek D IV (in z oznako Prf.B/Schu) obrnil na "Grad-

beni oddelek oborožene SS in policije Mauthausen (12b), Mauthausen / Oberdonau" v zvezi z zadevo "Novogradnja krematorija (Posebna gradnja)". V pismu je najprej tehnična razlaga o gradnji krematorijev s priloženimi risbami, ki pa se niso ohranile. "V prilogi vam pošiljamo preko našega gospoda polirja Kocha risbo D 61.654. Iz risbe je mogoče razbrati polovico celotne naprave.

Osrednja glavna zgradba vsebuje dvakrat po 5 komadov trikoritnih peči za upepeljevanje, ki so priključene na tricevne dimnike. Osrednja zgradba vsebuje na zunanji strani prostor za nadzorno osebje. Na nasprotni strani leži skladišče za premog. Levo in desno se nahajajo prostori za peči za sežiganje smeti za predogrevanje odpadnega plina. Na napravo za predogrevanje odpadnega plina smo priključili trikotno peč za upepeljevanje in peč za sežiganje smeti, se pravi, da bodo odpadni plini dveh peči napeljeni skozi predogrevalnik odpadnih plinov. Izdelava izvedbenih načrtov za dimne kanale, dimnike in upepeljevalne peči bo sledila, čim nam bo znano vaše soglasje za dimne kanale s to razporeditvijo.

V prilogi boste dobili zapis o poimenovanju posameznih prostorov. Pri eventualnih vprašanjih vas prosimo, da navedete samo številko prostora."

V drugem delu pisma so naštet predpogoji za ponovno gradnjo auschwitzskih krematorijskih naprav. "Pri načrtovanju naprave predpostavljamo, da bodo vsi deli iz KL Auschwitz (sic!) spet uporabljeni. To se nanaša tako na železne dele za peči in za posamezne ozračevalne in prezračevalne naprave. Potrebni bodo novi cevovodi, ki jih bomo potem, čim bomo dobili vaš pristanek, ponudili za vgraditev v novogradnjo.

Projektirali nismo oken oz. njihove porazdelitve, ker ne vemo, kaj bo prišlo v poštev za prevoz iz A.

(Auschwitz, op.T.G.) v Mauthausen. Isto se nanaša tudi na strešne povezave. Mogoče se bo pokazala potreba, da se pred začetkom gradnje še enkrat sestanemo z enim od naših gospodov na kraju samem. Vsekakor bi nam morali prikazati nujnost za to nalogo, da bomo dobili dovoljenje za potovanje. V tem primeru nam pošljite vojaško vozovnico za II. razred, ki jo boste brez nadaljnega dobili pri Glavni upravi v Berlinu.

Pričakujemo nova sporočila o tej zadevi."

Kot prilogi sta bili navedeni že v pismu omenjena risba D 61.654 in "ena ročno izdelana risba."

Na koncu pisma je bila opomba: "Preko gospoda polirja Kocha!", kar pomeni osebno sporočilo preko Kocha, kar izhaja že iz samega pisma.

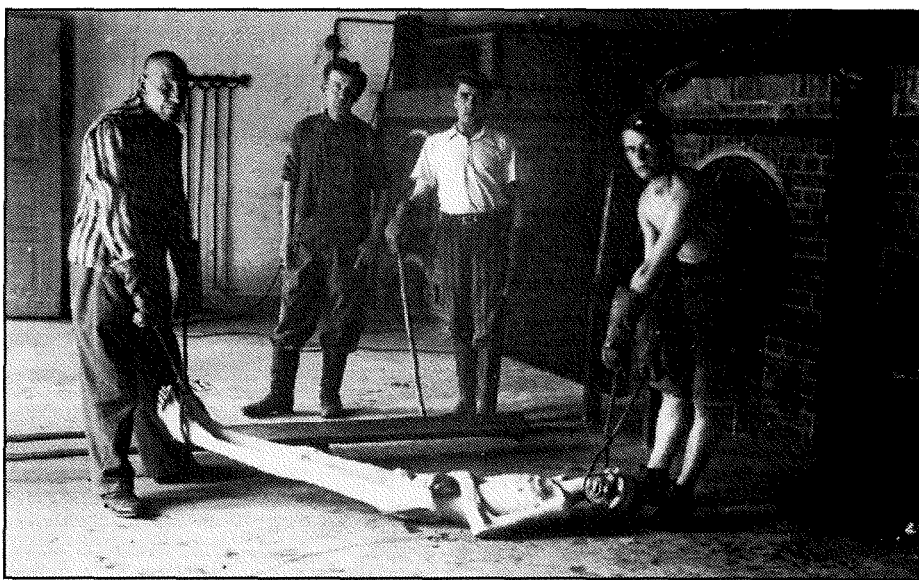
Pismo firme Topf daje pojasnilo o predvideni velikosti krematorijske naprave.

Predvidenih "dvakrat 5 komadov trikotnih upepelitvenih peči" eksaktno ustreza kapacitetam krematorijev II in III v Auschwitz-Birkenauu, ki sta bila opremljena s petimi trikotnimi pečmi. To sta bila tista krematorija, ki sta bila - za razliko od deloma v vstaji posebne komande razrušene-

ga krematorija IV in šele sredi januarja 1945 odstranjenega krematorija V - sistematično demontirana in odposlana. Zaradi tega je razumljivo, da je firma Topf izhajala iz predpostavke, da za gradnjo velenaprave pri Mauthausnu razpolaga v prvi vrsti z deli krematorijev II in III.

Ni pa mogoče dokončno ugotoviti, če razlaga risbe D 61.654 predstavlja le "polovico celotne naprave", kar lahko pomeni, da je bila planirana naprava dvakrat teko velika. Po logiki bi bila ponovna graditev vseh štirih krematorijev iz Auschwitz-Birkenaua vsekakor verjetna.

Ker pa imamo samo eno kopijo tega dokumenta, navajamo nekaj pripomb o njegovem izvoru in prenosu. Leta 1997 je Maršálek predal avtorjema svoje dokumente, ki jih je zbral o tu opisanem esesovskem projektu o ponovni graditvi krematorijev iz Auschwitz-Birkenaua. Hans Maršálek je potem, ko se je več desetletij ukvarjal z zgodovino Mauthausna, želel prvotno sam napisati prispevek o tem vprašanju, pa mu zdravstveno stanje tega ni več dopuščalo. Zaradi tega je dokumente predal Inštitutu za novejšo zgodovino na Dunaju. Med temi dokumenti je tudi citirano pismo firme Topf &

Pred pečjo v krematoriju

Söhne, pa tudi korespondenca z bivšim češkim jetnikom Walterjem Beckom, od katerega je Maršálek to pismo dobil, pa tudi s Franzom Kordom, ki sta oba delala v gradbenem biroju KL Mauthausen.

Walter Beck, danes predsednik češke skupnosti jetnikov Mauthausen, je na prošnjo Hansa Maršáleka zbral vse njemu poznane podatke o pismu firme Topf.

Izhodišče vsemu temu predstavlja najdba zavoja s poročili Josefa Stuchlika v zapuščini leta 1996 umrlega Oldřicha Mikule, ki so ga novembra 1941 poslali v KL Mauthausen. V zavoju je bila tudi belo-črna kopija, ki je ustrezala takratnemu kopirnemu postopku pisma firme Topf. Po podatkih Becka je Stuchlik to fotokopijo rešil med uničevalno akcijo aktov v gradbenem biroju KL Mauthausen, kjer je bil zaposlen.

O projektu samem je neposredno pri meritvenih delih udeleženi Franz Kord izčrpno informiral Hansa Maršáleka v pismu z dne 12.10.1996.

"Konec leta 1944 ali na začetku leta 1945 mi je civilni nameščenelec v gradbenem biroju Busenkell skrivaj sporočil, da je vodja gradenj SS-Ustf Leinwarter dobil nalogo poiskati izolirano zemljišče (15 do 20 ha) z možnostjo cestnega in železniškega priključka na območju (v okolici) KL Mauthausen. Hkrati mi je izrazil osebno mnenje: zdi se, da gre za preselitev velike uničevalne naprave iz KL Auschwitz v Mauthausen. Ni mu pa znano, ali gre za nalog RSHA ali WVHA (Glavni urad državne varnosti, Glavni urad gospodarske uprave). Vse naloge pa je dobil od WVHA

2. Januarja 1945 je jetniška komanda za izmero (Kord, Pukl, Grabiak) dobila nalogo (od vodje gradenj), da izdela preprost načrt lege in višine. S postaje Mauthausen smo se peljali (3 jetniki, 3 stražarji in Busenkell) z vlakom okrog 19 km (\pm 3 km) proti Pregartnu. Izstopili smo na majhni postaji (kolikor se spomnim, je

bila tam nekakšna baraka. Čeprav sem se trudil, nisem mogel ugotoviti imena te postaje), in Busenkell nam je pokazal zemljišče, kjer naj opravimo izmere. Sem smo se potem večkrat pripeljali brez Busenkella. Izmere so bile opravljene pod velikim časovnim pritiskom, čemur je ustrezala tudi kvaliteta. [nečuljivo] orientacijske lege in višinskega načrta. Z drugimi meritvami in projektnimi deli se gradbeni biro ni več ukvarjal.

3. Ker je šlo za gozdni teren, naj bi vključili jetniško komando za odstranjevanje podrasti in grmovja. To vam pa mora biti znano iz pisarne."

K dokumentaciji, ki prihaja iz Češke, zdaj lahko navedemo centralni dopolnilni dokument. Gre za leta 1945 napisano poročilo že večkrat omenjenega Roberta T. Busenkella, ki je delal kot inženir v gradbenem biroju v Mauthausnu. Na stroj napisano poročilo Busenkella daje na 39. straneh pregled nad dogodki v KL Mauthausen, kjer obravnava zlasti naprave za ubijanje jetnikov. Obnavljanju naprav krematorijev iz Auschwitza je posvečeno posebno poglavje "Posebne gradnje - strogo zaupno".

"Že v svojstvu inženirja in pooblaščenca gradbene inšpekcije za urejanje izmer in zemljišč sem v poročilu opozoril, da je bila marsikatera gradnja zgrajena brez pravega smisla in potem na željo komandanta, gaulajterja in gradbenega svetnika Schmöllerja spet odstranjena. To me sploh ne čudi več. Ko sem moral s štirimi jetniki - inženirji na ukaz komandanta zasnovati in načrtovati glavno obrambno linijo Linz- Mauthausen - Brückenkopf - Enns, mi je bilo od vsega začetka jasno, da bi bilo v primeru odpora celotno območje Linza itd. en sam kup razvalin. Do tega ni prišlo, prebivalstvu pa je bilo prihranjenega veliko stisk in bede.

Nekega dne v začetku februarja sem bil poklican h komandantu. Pogovarjala sva se o neki posebni gradnji, ki bi morala biti zunaj Mauthau-

sna, dobro skrita, vendar ob železnici. Tak kraj je treba takoj najti. Prišla sva do okolice Alt-Aista (postajališče) na železniški progi Linz-Gaisbach - Warthberg. Nihče ni točno vedel, kaj naj bi se pravzaprav z največjo naglico gradilo. Dolgo sem razmišljal o nečem, pa to spet zavrgel, ker bi bilo nesmiselno kaj takega graditi. Neki dan spet razgovor. Zierys in Bachmayer sta mi povedala naslednje: Pod najstrožjo kaznijo vas zavezuje mo molku o tem, kar boste zdaj slišali. Takoj morate z grupo za izmere ven na kraj, ki ste ga našli, predvideti traso za dovozno cesto in pripraviti gradnjo krematorija z dvanajstimi pečmi. Pri direkciji državnih železnic se takoj začnite posvetovati o gradnji železniškega tira za transport trupel, ki bodo tam v Alt-Aistu sežgana. Postrojenje mora biti zgrajeno v najkrajšem možnem času. Kri v žilah mi je zledenela. Bliskovito sem se spomnil, da sem svoj čas pravilno kalkuliral, da sem torej že na prvem. razgovoru razmišljal pravilno.

Torej: 12 novih sežigalnih peči v Alt-Aistu, 2 obstoječi v Mauthausnu, 2 obstoječi v Gusnu je skupaj 16 peči. Ali lahko zunanji svet sploh dojame, kaj pomeni - 16 peči?

Zdaj so me začele trapiti strašne misli - zato torej so v zadnjih mesecih ljudi v desetisočih neusmiljeno zganjali skupaj, da bi jih tu pomorili in sežgali!? V masah bi jih dovažali po železnici in z avtomobili. Celo štirim inženirjem pri izmerah sem moral zagroziti, naj o tem z nikomer ne govorijo, celo stražarjem naj ne dajejo nobenih pojasnil. Toda imeli so nos in postajali so živčni. Skušal sem jih pomiriti in nikoli ne bom pozabil drgetanja teh poštenih mož. Nemočno so stali tu tisti, s katerimi sem bil poldruugo leto vsak dan skupaj in s katerimi smo se dobro razumeli. Zdaj naj bi jih po dobro opravljenem delu pomorili. Vsak dan sem videl na tisoče nič hudega sluteče ljudi, ki nikoli več ne bodo videli domovine in družine, če bo to

satansko podjetje začelo obratovati.

Za menoj je bila nemirna noč brez sna. Odločil sem se, pa naj me velja tudi življenje. Sebe in svojo družino sem izpostavil najhujši nevarnosti. Do te srhljive gradnje ne sme priti. Bilo bi vendar brez vsakega smisla v poslednji uri pomoriti 100.000 ljudi. Pred nami - za nami - zavezniške vojske so nam vse bliže. Tu pa naj bi se gradilo nekaj, kar bo po dokončanju in pomoru jetnikov postavilo človeštvo v še bolj črno luč. Do tega ne sme priti! Najprej sem za 16 dni opustil izdelavo izmer, potem spet ni bila železniška proga iz smeti Linza pravilno urejena. Nove izmere iz smeri Gailsbach itd. Potem sem imel pro forma pogajanja z državnimi železnicami in nisem povedal, čemu potrebujem 1 km dolgo progo. Natanko sem vedel, da bo dobava materiala zaradi pomanjkanja tračnic in pragov v teh pogojih trajala najmanj pol leta. Komandant me je nahrulil: Še vedno ni gotovo? Ne - na platoju so se spet pojavile težave in smo zadevni firmi ter telefoniral nekemu službenemu mestu. Načrti niso prišli v roke ko-mandantu in gradnja se je ustavila. To je ostala moja skrivnost. Gradnja zdaj ni mogla biti nikoli končana, ker so bili Rusi že na Dunaju, od zahoda pa prihajajo americo. Samo ne začeti z gradnjo! Tu bi bilo z jetniki vsega konec. Firma Topf naj bi do-bavila sežigalne peči. Peči iz izpraz-njenega Auschwitza so bile že na poti - toda tako daleč še ni bilo. Monterji so bili že tu. Ponovno sem prišel na idejo in napisal pismo zadevni firmi ter telefoniral nekemu službenemu mestu. Načrti niso prišli v roke ko-mandantu in gradnja se je ustavila. To je ostala moja skrivnost. Gradnja zdaj ni mogla biti nikoli končana, ker so bili Rusi že na Dunaju, od zahoda pa prihajajo amerem, da sem morilec prekrizal račune. Tej nesmiselni krvo-ločnosti sem napravil radikalen ko-nec, saj sem preprečil, da tisočev in tisočev niso sežgali in da so še danes živi."

O osebi Busenkella in o nastanku njegovega mauthausenskega poročila je le malo znanega. Busenkell sam v uvodu namiguje, da je poročilo napisal "na željo ameriškega zasedbenega urada", ki ga je prosil, "naj da izčrpno poročilo o bivših KL Mauthausen in Gusen". Kot gradbeni inženir (civilist) in pooblaščenec gradbene inšpekcije je imel najboljši vpogled v gradbene objekte taborišča, poznal je vse "tajne načrte in gradnje" in zaradi svojih razgovorov z oblastni "je vse vedel, kar se je dogajalo."

Iz Busenkellovih navedb je očitno, da je bil aktiven že leta 1944 v državnem gauu (okrožju) Oberdonau. "Izkoristil sem priložnost, ko je okrožni načelnik DAF (Nemška delovna fronta) iz Linza Stadelbauer odklonil, da bi me še uporabljal v bivšem okrožju ali da bi prevzel neko mesto v Münchnu, pač pa sem se dal premestiti v Mauthausen."

Naslednje namige iz življenjepisa Busenkella povzemamo iz pisanja Franza Korda. "Busenkell izhaja iz ruhrskega območja (Düsseldorfa?); bil je član (častnik) splošne SS. Nekaj časa je bil zaposlen v Pragi na zemljiškem uradu. Leta 1944 je prišel kot civilni uradnik v gradbeni biro in je med drugim imel tudi referat za izmere, čeprav ni bil strokovnjak za izmere. Šokirala ga je situacija v KL (trpinčenje jetnikov itd.) in se je bal posledic vojaškega poraza. Do nas jetnikov se je dobro vedel, večkrat mi je posojal časopise in mi sporočal informacije o poteku vojne. O kakšni premestitvi esesovskega oficirja iz Berlina v taboriščni biro mi ni nič znane-ga."

V svoji korespondenci s Hansom Maršálkom tudi Walter Beck ni navedel nobenih podatkov o Busenkellu. Iz Kordove in Beckove izjave, da vseskozi zaznava tendence, kako opravičiti svojo dejavnost v Mauthausnu in da njegov odnos do jetnikov v gradbenem biroju vsaj ni bil

v nasprotju z njimi, izhaja: "Če lahko kaj prispevam, gre le za nekaj podrobnosti, ki sem jih kljub držanju v skrajni tajnosti mogel prestreči. V gradbenem biroju sem bil zaposlen s korespondenco gradbenega vodje in v splošnem tako rekoč dobro informiran. Zadeva okrog velikega krematorija je bila vendarle strogo tajna.

Nekega dne se je v biroju pojavil civilist. Ne morem več točno povedati, ali je to bilo konec leta 1944 ali v začetku leta 1945. Ta civilist je bil inž. Busenkell (morda samo z enim "l"). Ko sem nekoč šel v delovno sobo zemljemercev ("službeno" ali "iz radovednosti?"), sta bila navzoča vsaj Kord in Busenkell. Na civilne uslužbenice si lahko tu in tam naletel, Busenkell pa je bil poseben primer, ker ga ni poslala firma, ampak eden od glavnih uradov RSHA iz Berlina. Jaz sem bil med razgovorom po nekaj nedolžnih stavkih opozorjen, da je naloga, pri kateri zemljemerci z Busenkellom pravkar delamo, strogo tajna in da je nikjer niti s kakšno pripombo ne smemo omenjati. Seveda sem jemal svarilo zelo resno. Končno je Busenkella poslal RSHA. V taborišču ga je bilo vselej videti samo v civilu.

Kar mi je v vseh teh letih kot posebnost ostalo v spominu, je način, kako je Busenkell v razgovorih previdno in neopazno obzirno dajal vedeti, da mu je zaupana naloga zelo zoprna in da bi z njo najraje ne imel nobenega opravka. Takšna odkritost do jetnikov v tistem času niti ni bila tako redka. Čudno pa se mi je zdelo, da si je Busenkell kljub visoki stopnji zelo prizadeval, da bi bil pravilno razumljen. Busenkella potem nisem več videl niti slišal o njem."

Malo verjetno je, da je Busenkella poslal v Mauthausen RSHA, česar ni potrdil niti Franz Kord, ki je moral delati neposredno pod Busenkellom. Bolj verjetno je Busenkellova lastna navedba, da je bil zaposlen v Münchnu pri esesovski gradbeni inšpekciji Reich-Stüd v Dachauu, ki je imela vr-

hovno nadzorstvo nad gradbenimi načrti v KL Flossenbürg in KL Mauthausen. Potemtakem je bolj verjetno prišel iz območja SS-WVHA.

O načrtovani lokaciji krematorija vsebujejo razpoložljive listine različne izključujoče se podatke. Za to gradnjo tako velike naprave je bil odločilen priključek na železniško omrežje. Busenkell govori o "Altaist" na progi Linz-Gaisbach-Wartberg, Berdych omenja kraj med Zierkingom in Baumgartenbergom na železniški progi Mauthausen-Greis. Naslednji dokument, ki vsebuje namige o obnovljeni gradnji krematorijev iz Auschwitza pri Mauthausnu in vsebuje tudi navedbo kraja, je poročilo domnevno bivšega ameriškega ali britanskega jetnika Aug. G.H.Eweisa o gradnji tehničnih morilskih naprav v evtanazijskem zavodu Hartheim, ki ga je vodila jetniška komanda iz Mauthausna od 12.12.1944. Eweis na koncu svojega poročila pripominja: "Za izpad Hartheima, katerega razrušenje je bilo zaukazano, ker so prebivalci Hartheima o njem preveč govorili, je bilo izvedeno novo načrtovanje velike naprave v Altaist-Hartlu. (Kopija tega načrtovanja je v prilogi)."

Kraj Altaist (s sosedno vasjo

Hartl) leži severno od Mauthausna nedaleč od rečice Feldaist. Danes skozi Altaist ne pelje nobena železniška proga več. Med drugo svetovno vojno je tu mimo še vodila železniška proga Mauthausen-Wartberg, ki se je priključila t.i. Summerauerski železnici, ki povezuje Linz s Prago. Del proge Mauthausen-Wartberg je bil v monarhiji zgrajen kot del severno-južne povezave, ki je povezoval industrijsko mesto Steyr in še bolj južno ležeči Erzberg z Budjejovicami in Prago. Ta ne tako važen del povezave je med hladno vojno izgubil gospodarski pomen in so ga v petdesetih letih odstranili.

Iz tega lahko izhaja, da je bilo kot lokacija dejansko izbrano ozemlje v bližini Altaist-Hartla. Busenkellov podatek (ki bi utegnil zamenjati od tam ne zelo oddaljeno železniško progo), potrjuje tudi terenska skica Franza Korda, ki jo je priložil Maršálekovemu pismu.

Berdychovi podatki, ki sam ni sodeloval pri tem projektu, so manj natančni in protislovni. Ober- in Niederzierking prav tako ležita na opisani železniški progi le nekaj kilometrov od Altaista, Baumgartenberg pa 20 km ob Donavi navzdol na progi Mauthausen-Grcim.

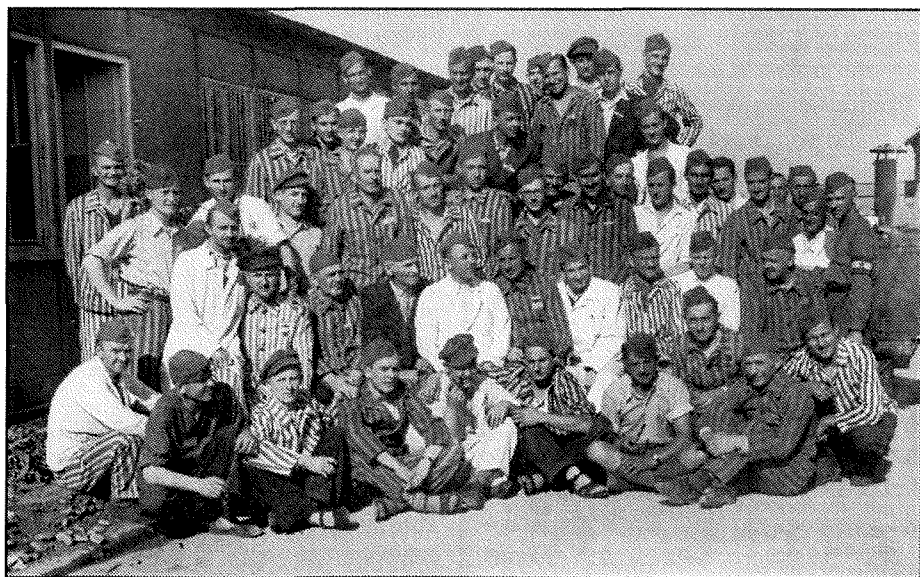
Na vprašanje, čemu naj bi služili na novo zgrajeni krematoriji pri Mauthausnu, se na podlagi razpoložljivih dokumentov ne da nedvoumno odgovoriti. Neodgovorjeno ostane tudi vprašanje, ali naj bi bila ta naprava opremljena tudi z napravami za ubijanje. O tem vprašanju je mogoče razpravljati samo v kontekstu s funkcijo planirane naprave.

O projektu ponovne izgradnje auschwitzskih krematorijev je mogoče vsaj ugotoviti, da ni bila planirana na ravni KL Mauthausen. Sodelovanje s firmo Topf & Söhne, vprašanje dovoza krematorijskih delov in potrebna gradbena dovoljenja ter poročila postavljajo v ospredje SS-WVHA.

Ali je SS in njenemu planiranju (v času pred februarjem 1945) šlo za to, da bi imela za vsa na "južni smeri" proti Mauthausnu evakuirana koncentracijska taborišča in masovna umiranja zadostne kapacitete za sežiganje? Ali naj bi tu na zmanjšanem teritoriju državnega ozemlja nastala nova naprava za ubijanje, ki bi omogočila nadaljevanje namernega masovnega ubijanja, kakršno je bilo doslej v Auschwitz-Birkenau? Ali naj bi mit o "alpski trdnjavi" vsaj v tem pogledu dobil svojo realnost? Katere so bile tiste grupe oseb, ki naj bi jih pobili in za katere se jim je zdelo potrebno zgraditi sežigalne naprave take velikosti? Ali so imeli v mislih okrog 700.000 jetnikov, ki so bili januarja 1945 v oblasti SS, ali pa so mislili tudi na druge grupe oseb? Na ta vprašanja brez odkritja novih dokumentov ne bo mogoče dokončno odgovoriti. Projekt ponovne gradnje auschwitzskih krematorijev jasno kaže, da morilska radikalnost nacionalsocializma celo v fazi propada ni popustila.

Dachauer Hefte 20

Prevod: T. Gortnar

Revirsko osebje v Dachau po osvoboditvi

EVAKUACIJSKO TABORIŠČE BERGEN-BELSEN

Spomladi 1943 ustanovljeno "zbirno-bivalno taborišče (Aufenthaltslager) Bergen-Belsen" (njegova uradna oznaka) naj bi imelo zelo specifično funkcijo v celotnem sistemu nacionalsocialističnih koncentracijskih taborišč. Dodeljena mu je bila vloga "izmenjevalnega taborišča" za določene skupine judovskih jetnikov, ki so bili (začasno) izvzeti iz deportacij v uničevalna taborišča, da bi bili na razpolago za izmenjavo z zahodnim svetom za tam internirane Nemce. Pri tem so predvsem imeli v mislih Jude, ki so imeli sorodstvene zveze s sovražno tujino, ki so bili državljani sovražnih držav, ki so razpolagali s palestinskimi certifikati ali pa so imeli vplivne položaje v judovskih organizacijah. Bergen-Belsnu pripisane specifične funkcije so imele za posledico, da so se tako socialna struktura jetniške populacije kot tudi življenjske razmere v Bergen-Belsnu v začetku zelo razlikovale od razmer v večini drugih koncentracijskih taborišč.

1. Bergen-Belsen je bil v začetku družinsko taborišče, kjer je bivalo tudi relativno veliko število otrok in mladostnikov. Praviloma niso v Bergen-Belsen vodili nobenih posameznih jetnikov za zamenjavo, temveč samo cele družine, čeprav je samo en član familije izpolnjeval pogoje programa za zamenjavo.

2. Življenjski pogoji jetnikov za zamenjavo v Bergen-Belsnu so bili spočetka opazno boljši kot v drugih koncentracijskih taboriščih. Jetniki, ki so jih imeli za talce, so morali ostati pri življenju, da bi jih lahko zamenjali. Razen tega ne bi smeli v tujini že s samim telesnim stanjem dokumentirati, kakšne razmere vladajo v nacionalsocialističnih koncentracijskih taboriščih.

3. Pri jetnikih Bergen-Belsna je šlo - drugače kot pri vseh matičnih taboriščih v rajhu - najprej skoraj izključno za Jude. Samo ti so bili predvideni v programu za zamenjavo. Nejudovski jetniki so bili v začetku nameščeni samo v enem delu, ki se je v historiografiji imenoval "jetniško

taborišče", ki pa je bilo od drugih delov taborišča striktno ločeno. Nekako do konca 1944 je znašal delež Judov med jetniki Bergen-Belsna okrog 80 do 90%, pa tudi pozneje, ko je delež nejudovskih jetnikov narasel, so bili judovski zamenljivi jetniki nameščeni v ločenih taboriščnih delih.

Čeprav Bergen-Belsen ni bil vključen niti v sistem prisilnega dela za oborožitveno industrijo niti kot tipično koncentracijsko taborišče, je bilo po Himmlerjevem navodilu prav tako podrejeno WVHA (glavni gospodarski upravni urad) in s tem vključeno v sistem nacionalsocialističnih koncentracijskih taborišč - odločitev, ki naj bi se za kasnejši razvoj Bergen-Belsna izkazala za fatalno - je to vendarle od pomladi 1944 olajšalo usoden proces naraščajočega širjenja funkcije Bergen-Belsna.

Tako so bili po marcu 1944 transporti z bolnimi, za delo nesposobnimi jetniki iz drugih koncentracijskih taborišč, ki niso bili v nobeni zvezi več s projektom izmenjav, premeščeni v Bergen-Belsen. Tam so ostali

skoraj brez vsake medicinske oskrbe. Večina je pomrla že po nekaj tednih. Ta proces se je potem nadaljeval jeseni 1944, ko je Bergen-Belsen postal neke vrste razdeljevalna centrala za jetnike, ki so jih od tam transportirali naprej v druga koncentracijska oz. zunanja taborišča, da bi jih tam zaposlili v okviru nacionalsocialističnega prisilnega dela. Za nadaljnjo usodo jetnikov v Bergen-Belsnu so bili potem v prvi vrsti odločilnega pomena evakuacijski transporti iz fronti bližjih koncentracijskih taborišč, ki so se v veliki meri začeli konec leta 1944.

Pogled na bolniške transporte, ki so jih usmerjali v Bergen-Belsen, problematizira pojem evakuacijskih transportov vsaj glede na Bergen-Belsen. Za bolne jetnike, ki so jih vozili v Bergen-Belsen, je bilo to taborišče, v katerem niso mogli opravljati nobene specifične dejavnosti. Niso bili predvideni za delo, pa tudi nobene vloge niso igrali v okviru predvidenih zamenjav. Zanje je bil Bergen-Belsen končna postaja na njihovi poti skozi koncentracijska taborišča, na kateri sta zanje obstajali samo dve alternativni: smrt ali osvoboditev, kajti praviloma bolnih jetnikov niso več deportirali v druga taborišča, saj so jih semkaj dokončno odložili. Kar se tega tiče, je mogoče pri njih potegniti vzporednico s kasnejšimi evakuacijskimi transporti.

Konec oktobra in v začetku novembra 1944 je v Bergen-Belsen v več velikih transportih prišlo ca 3000 žensk iz Auschwitz-Birkenau, med njimi tudi Margot iz Anna Frank, ki sta marca 1945 v Bergen-Belsnu umrli. Ti transporti so bili uvod v evakuacijo koncentracijskih taborišč iz frontne bližine, ki je konec leta 1944 dosegla ogromen obseg z dramatičnimi posledicami tudi za kon-

*Polaganje venca slovenske delegacije
pred spomenikom umrlih jetnikov
v Dachauu 1. maja 2005*

*Komemoracija pred spominsko ploščo
na Leitenbergu
pri Dachauu dne, 1. maja 2005*

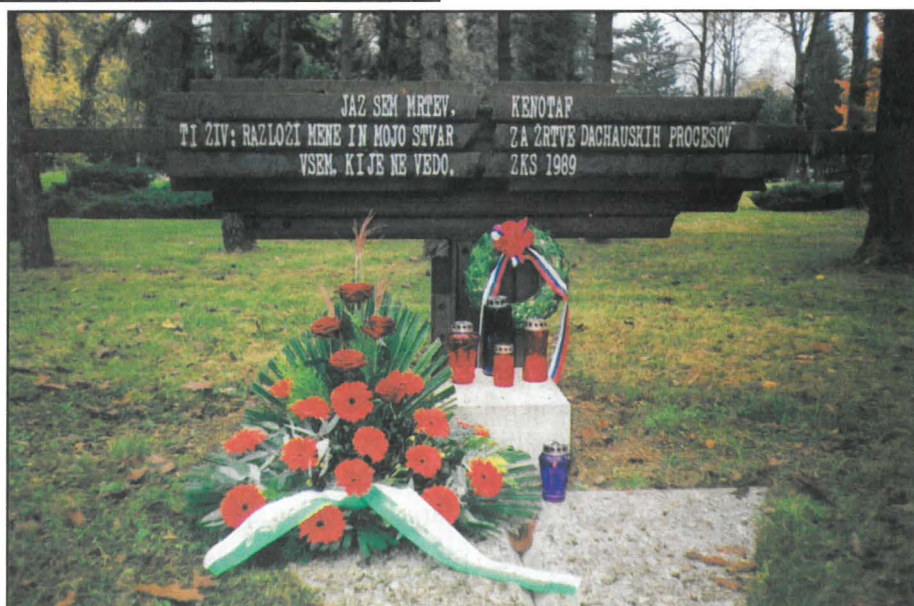
*Častna straža pred spomenikom
"Obtožujem" na Podljubelju
11. junija 2005*

*Del udeležencev spominske
slovesnosti na Podljubelju
11. junija 2005*

*Del udeležencev na slovesnosti
v Dobrničju 15. oktobra 2005,
ob spominu na prvi kongres
Slovenske protifašistične
ženske zveze (SPŽZ)*

*Venec Mestne Občine Ljubljana
pred kenotafom žrtvam
dachauskih procesov na Žalah
v Ljubljani 29. oktobra 2005*

centracijsko taborišče Bergen-Belsen. Zaradi svoje relativno centralne lege v nemškem rajhu, oddaljeno od vojnih front, je postalo eno od glavnih ciljev teh evakuacijskih transportov, čeprav nikakor ni bilo primerno za sprejem več deset tisoč jetnikov.

Ko je Joseph Kramer 2. decembra 1944 prevzel komando v Bergen-Belsnu, je tam živelo 15.257 jetnikov. Z vse številnejšimi evakuacijskimi transporti, ki so jih usmerili v Bergen-Belsen, je število jetnikov kljub naraščanju smrtnih primerov dramatično raslo: 1. januarja 1945 je število jetnikov znašalo 18.465, 15. januarja se je približalo številki 22.286 in 1. marca že številki nad 41.520. Skupaj je prispelo v Bergen-Belsen od 1. januarja 1945 do 15. aprila 1945, do dneva osvoboditve z več kot sto transporti 80.000 do 90.000 jetnikov.

Za namestitev teh jetnikov je bila SS prisiljena pripraviti nove taboriščne dele. Lazaret vojnih ujetnikov v severnem delu taboriščnega kompleksa so januarja 1945 razpustili in na njegovi parceli odprli drugo žensko taborišče - ki je v historiografiji označeno kot "veliko žensko taborišče", v južnem delu Bergen-Belsna pa je za jetnike prav tako nastal dodaten del taborišča. Tudi ta prostorska razširitev koncentracijskega taborišča Bergen-Belsna ni mogla preprečiti popolne prenaseljenosti taborišča z dramatičnimi posledicami za jetnike.

V kratkem času se je Bergen-Belsen spremenil v taborišče smrti, v kraj masovnega umiranja. Samo v marcu 1945 je tu umrlo 18.168 jetnikov od lakote in hitrega širjenja epidemij, zlasti tifusa, zoper katerega ni SS uvedla nobenega resnega ukrepa. Časovna delitev razpoložljivih statističnih podatkov o smrtnih primerih v koncentracijskem taborišču Bergen-Belsen dokazuje, kako tesna je bila zveza med naraščajočim

številom evakuacijskih transportov in spremembo Bergen-Belsna v taborišče umiranja. Če znaša število jetnikov, ki so od pomladi 1943 do konca 1944 v Bergen-Belsnu izgubili

V vrsti po pet

Hodim, hodim...

Ne, ne hodim.

korakam, korakam

v vrsti po pet

in čakam

na surovi ukaz:

"Links! Links!"

Korakam, korakam,

topotam, topotam

z lesenimi coklami

v ravni vrsti -

po pet po pet...

v prah na tleh...

Potem povelje spet:

"Los! Los!"

in korakam hitreje -

po pet

v ravni vrsti - po pet...

ravno na delo.

.....

...po pet... po pet...

.....

Koliko še, koliko let...

po pet..... po pet.....?

Bojan Ajdič

življenje, okrog 2100, jih je od januarja do sredine aprila 1945 umrlo več kot 35.000.

Razmere, ki so v Bergen-Belsnu

vladale od začetka 1945, je mogoče delno obnoviti samo z opisi v dnevnikih ali spominskih poročilih bivših jetnikov. Tako piše Hanna Lévi-Hass januarja 1945 v dnevniku: "Splošna podhranjenost. Premikajo se samo z največjim naporom. Nihče ne more hoditi vzravnano. Vsi omahujejo in vlečejo noge za seboj. Cele familije pomro v nekaj dneh. Stara M. je hitro umrla. Čez dva dni je bil na vrsti njen mož, za njim pa otroci, ki jih je izmučila lakota in uši. Eden od njih je kratkoviden fantek: ni se mogel znebiti mrčesa, ki ga je prekril po vsem telesu in se globoko zajedel v njegovo kožo, zalezal se je celo v njegove trepalnice - njegove prsi so čisto črne od uši in njihovih gnid. [...] Smrt se je dokončno naselila med nami. Ona je naša najzvestejša sostanovalka, navzoča vedno in povsod. Zaradi sramotne obravnave umirajo ljudje v množicah, od lakote, ponižanj, dezinfekcije in mrčesa. Padajo, onesveščajo se, njihovo število rapidno upada."

Del jetnikov, ki je z evakuacijskimi transporti prišel v Bergen-Belsen, so nagnali v barake brez vsake opreme, tako kot pravi Rudolf Küstermeier, nemški politični jetnik: "Končno smo smeli vstopiti v barake. Z notranje strani niso bile nič drugačne kot z zunanje. Ni bilo ne postelj, ne stolov, ne omaric in nobene razsvetljave. Okna so bila razbita, ni bilo ne slamnjač, ne slame. Bila so samo zamazana tla, skozi strehe pa je curljal dež. Rekli so nam, da naslednja dva ali tri dni ne bomo dobili jesti, ker je kuhinja za novince premajhna. Spali smo kar na tleh, nagnjeni kot sardine. Nismo se mogli niti obrniti, niti zravnati."

Glede vse slabšega stanja, na kakršnega so naleteli jetniki, ki so jih evakuirali iz drugih taborišč, so jih razmere, kakršnim so bili tu izpostavljeni, pripeljale v katastrofalen položaj, ki ni bil le posledica prenapolnjenega taborišča, pač pa tudi

nespremenjenega brutalnega in brez-obzirnega ravnanja SS in kapojev. Tako so popolnoma oslabele in bolne sojetnike Rudolfa Küstermeierja pozimi 1945 po cele ure pustili stati na apelu. "Če je deževalo ali snežilo, smo morali stati in čakati, brez zajtrka ali tople tekočine celo v najbolj mrzlih dneh. Edini dodatek, ki smo ga dobili, so bili udarci. Suvali so nas starešine blokov in njihovi pomagači, topli in brcali so nas tudi esesovci. [...] Bilo je kričanja in tuljenja, zmešnjava ukazov, kletvin in groženj, vmes pa pokanje in zamolkli udarci palic in bičev, ki so padali po hrbtih, ramah, rokah in glavah. Stali smo do devetih, desetih ali enajstih, pogosto do kože premočeni, pogosto nesposobni, da bi še stali, ker smo bili lačni in smo trepetali od mraza. Vsak dan so slabotnejši na apelu padali in umirali. Mrlički so ležali v blatu, dokler niso prišli "organizatorji", ki so jih sezuli in slekli. V kratkem so bili mrlički skoraj nagi, potem pa je prišla posebna komanda in jih odpeljala."

Lakota je dosegla izredne dimenzije: "V Belsnu so juho delili po barakah v starih lesenih sodih. [...] Prenašanje teh sodov je bilo za štiri ljudi trdo delo. Te štiri je moralo spremljati po pet stražarjev, da bi preprečevali nenadne napade, ki so se dogajali skoraj vsak dan. Ob takem napadu se je vsebina navadno razlila po tleh, nanjo pa je v divjem navalu planilo ducat lačnih jetnikov, da bi si s tal izpraskali malo juhe, po kateri so istočasno teptali. Celo tedaj, če je pri prenašanju sodov nekaj juhe pljusnilo čez rob, so se nekateri vrgli v nesnago, da bi jo polizali s tal."

Ker Bergen-Belsen ni bil predviden za taborišče smrti, je imel samo en majhen krematorij, ki za sežiganje tako velikega števila trupel ni zadostoval. Zaradi tega je SS marca 1945 začela trupla zlagati v grmade in jih odstranjevati javno na odprtem

terenu. "Te grmade so velike jame, izkopane znotraj ograje, ki obdaja barake in krematorij. Merijo približno 20x10 m, v globino pa 3 m. Na dno naložijo les in veje. Nanje naložijo vrsto trupel, potem plast lesa,

Kruh

*Kot jetnik
je suh
naš kruh,
Lahek kot puh,
črn kot zemlja
okoli taborišča
in smrdljiv
kot pasišče svinj.*

*Dan za dnem
v tihi vrsti
jetnikom drhtijo
prsti, ko kruh,
ki je komaj rezina,
stiskajo v pesti.*

*Komaj
za grižljaj
je te rezine,
le hip
in že izgine
v ustih
ta borni zalogaj,
ki podaljšuje utrip...*

Bojan Ajdič

spet vrsto trupel, pa plast lesa itd. ... v več slojih. Zgoraj trupla le še namečejo, kar skupaj meri 5 m v višino. [...] Globoko zajamem sapo in grem nazaj v sive oblake dima. Poleg mene razpadajo telesa, se sušijo, se

lomijo na dva dela, sklepi se trgajo in včasih padajo z vrha kupa. Jetnik, ki je tam zaposlen, jih z velikimi vilami grabi skupaj in jih meče nazaj... Preden spet odidem, opazim pet 'specialistov', ki na veliki betonski plošči s kladivi razbijajo lobanje in golenice, ki jih ogenj ni uničil."

Ta opis francoskega jetnika in očitca tega sežiganja, Michela Flircxa, je vse do formulacij enak ustreznim poročilom iz uničevalnih taborišč Auschwitza ali Helmna. Brez pretiravanja jasno priča, kako radikalno se je Bergen-Belsen iz specifičnega taborišča za izmenjavo s specifičnimi funkcijami in pogoji razvil v taborišče smrti. Sežiganje trupel na odprtem terenu so morali zaradi protestov gozdne uprave in vojske iz bližnjega četnega vežbališča Bergen-Hohne vendarle kmalu ukiniti. Zaradi tega je velik del trupel ostajal v barakah, deloma pa so obležala raztresena po taborišču. Nekaj dni pred osvoboditvijo je SS zadnjikrat poskusila zakriti sledove svojih zločinov tako, da je za hojo sposobne jetnike prisilila, da so trupla vlačili v masovne grobove, kar pa je zaradi oslabelosti jetnikov uspelo samo delno. Enak motiv glede brisanja sledov je imelo tudi skoraj popolno uničenje taboriščne dokumentacije in personalne kartoteke jetnikov tik pred osvoboditvijo, zaradi česar je mogoče število in sestav evakuacijskih transportov, ki so prišli v Bergen-Belsen, rekonstruirati le z velikimi prazninami.

Istočasno, nekaj dni pred osvoboditvijo, so še vedno na tisoče jetnikov ob evakuacijah vodili v Bergen-Belsen. Njihova namestitvev je bila možna le z ureditvijo še enega taboriščnega kompleksa na 2 km oddaljenem vojaškem vežbališču Bergen-Hohne. Za to taborišče II, ki je označeno tudi kot zunanje taborišče ali kasarniško taborišče, je vojska izpraznila južnozahodni del kasar-

niškega kompleksa na vojaškem vežbališču in ga predala SS. Že 8. aprila 1945 je sem prišel prvi jetniški transport. Domnevno je bilo vseh transportov, ki so prišli v to zunanje taborišče, šest, kjer pa jih zaradi kaotičnih razmer niso mogli več registrirati. Šlo je skoraj izključno za jetnike taboriščnega kompleksa Mittelbau-Dora. Judje so bili v manjšini, pretežno so bili to politični jetniki vzhod-noevropskega porekla. Obe največji skupini so sestavljali Poljaki in Rusi, ki jih je bilo v tem zunanjem taborišču več kot 60%. V tem zunanjem taborišču je bilo potem osvobojenih 15.133 jetnikov. To zunanje taborišče, v katerem ni bilo nobene delovne komande več, je bilo navadno sprejemno taborišče brez kakšne posebne specifične funkcije, kjer so bili nastanjeni izključno moški. V splošnem so bile šanse za preživetje teh jetnikov opazno boljše kot v matičnem taborišču tudi zaradi tega, ker v njem ni izbruhnila epidemija tifusa. Drugače kot v matičnem taborišču tukaj britanski osvoboditelji niso naleteli na tisoče nepokopanih trupel. Tako se je to zunanje taborišče takoj po osvoboditvi v poročilih komaj pojavilo. Slikovni in tekstovni dokumenti, ki dokumentirajo grozote v Bergen-Belsnu, izvirajo skoraj izključno iz osvobojenega matičnega taborišča.

Razvoj Bergen-Belsna v zbirno taborišče za evakuacijske Transporte je imel tudi globoke učinke na sestav jetniške populacije. Ko so se jeseni 1944 začeli evakuacijski transporti, se je Bergen-Belsen vse bolj razvijal v nekakšno žensko taborišče. Od 40.000 jetnikov, ki so dočakali osvoboditev v matičnem taborišču, je bilo dve tretjini žensk in ena tretjina moških. S tem je bila spolna proporcionalnost v primerjavi s skupnostjo nacionalsocialističnih koncentracij-

skih taborišč v matičnem taborišču Bergen-Belsen ravno obratna.

Omembe vredna vendar ni samo spolna proporcionalnost, temveč tudi zelo različna stopnja smrtnosti med moškimi in ženskami. Čeprav je bilo 15. marca 1945 pri 30.387 jetnicah v primerjavi s 14.730 jetniki v Bergen-Belsnu več kot dvakrat toliko žensk kot moških, je znašala stopnja umrljivosti v moškem taborišču večkratnik smrtnih primerov, ki so jih zamenovali v ženskem taborišču: v marcu 1945 je v obeh delih ženskega taborišča umrlo 3.980 jetnic, v obeh delih moškega taborišča pa 13.867 jetnikov. (Med za zamenjavo predvidenimi osebami v družinskih delih taborišča je v istem času umrlo 321 jetnikov). Ob natančnejšem raziskovanju se vendarle pokaže, da je tam parcialno prav tako opaziti spolno specifičen fenomen, saj so bile tudi med obema moškima taboriščema (I. in II.) glede na stopnjo umrljivosti značilne razlike. Tako je marca 1945 v moškem taborišču I umrlo skupaj 2.633 moških, v moškem taborišču II, ki so ga odprli v začetku februarja 1945, pa 11.235. Glavni vzrok za to bi lahko bilo nadaljevanje prakse, ki se je začela spomladi 1944 in po kateri so v moško taborišče II nameščali pretežno bolne, stare in zelo oslabele jetnike, katerih šansa za preživetje je bila že od vsega začetka zelo majhna.

Evakuacijski transporti so prinašali tudi znatne premike v deležih posameznih nacionalnosti med jetniki. Če so bili v poznem poletju 1944 v zbirnem taborišču Nizozemci najštevilnejša nacionalnost, so bili konec 1944 v Bergen-Belsnu najštevilnejši Poljaki in Madžari. V zadnjih tednih in dnevih pred osvoboditvijo so prišli še številni jetniki iz Sovjetske zveze, ki so ob osvoboditvi dosegli podobno številčno stanje kot Poljaki in Madžari. Vzhodni Ev-ro-

pejci so predstavljali ogromno večino jetniške populacije v Bergen-Belsnu.

Njihova vsakokratna pripadnost posameznim jetniškim skupinam je bila zelo različna. Tako so bili med Madžari izključno Judje, medtem ko so bili med jetniki iz Sovjetske zveze pretežno politični. Med deportiranci iz Poljske je bilo spet veliko številno Judov, pa tudi političnih jetnikov.

Tretja sprememba med jetniki se nanaša na delež posameznih skupin pregnancev. Z evakuacijskimi transporti je v Bergen-Belsen sicer prišlo veliko število Judov, pri večini transportov pa je vendarle šlo za nejudovske jetnike. Ob osvoboditvi je znašal delež judovskih jetnikov med jetniki še vedno okrog 50%. Naslednjo največjo skupino so predstavljali politični jetniki praktično skoraj iz vseh evropskih dežel, ki jih je zasedla nemška vojska. Temu so z velikim zaostankom sledile številne manjše jetniške skupine.

Posamezne Jehovove priče so spadale že k prvim jetnikom, ki so bile kot del gradbene komande spomladi 1943 premeščene v Bergen-Belsen. Naslednjo omembo skupine Jehovovih prič najdemo potem šele v kontekstu evakuacijskih transportov v začetku marca 1945. Pri večini potem v Bergen-Belsnu osvobojenih Jehovovih prič gre za Nemce, delno za Nizozemce in samo v posameznih primerih za pripadnike drugih narodov. Vsega skupaj je bilo v Bergen-Belsnu zaprtih 150 do 200 Jehovovih prič.

Če gre pri Jehovovih pričah za socialno relativno homogeno skupino jetnikov, potem so homoseksualci v Bergen-Belsnu tvorili mnogo bolj heterogeno sestavljeno skupino. Razen njihove seksualne orientacije in dejstva, da so bili skoraj vsi rajhovski Nemci, jih je le malokaj povezovalo. Doslej je po imenu znanih

samo 25 nosilcev "roza trikotnikov", ki so bili deportirani v Bergen-Belsen. Njihovo dejansko število pa je najbrž precej višje. Prvi homoseksualni jetniki so prispeli v Bergen-Belsen z nekim bolniškim transportom iz Mittelbau-Dore konec marca 1944, preostali pa so prispeli kasneje z bolniškimi in evakuacijskimi transporti.

Najzgodnejša omemba Sintov in Romov v Bergen-Belsnu izvira iz konca leta 1944 in se nanaša na neki transport madžarskih Romov, ki so s svojimi otroki prišli iz dachauskega zunanjega taborišča Allach. Vsi ostali podatki v virih, ki se nanašajo na Sinte in Rome, izhajajo iz kasnejših evakuacijskih transportov, s katerimi so najprej prispeli njihove ženske, deloma z in deloma brez otrok. Večinoma gre tu za nemške Sinte, deloma pa tudi za madžarske Rome. Sinti in Romi moškega spola so bili samo deloma nameščeni v matičnem taborišču, velika večina pa je šele po 8. aprilu prišla iz Mittelbaua in njegovih zunanjih komand v kasarniško taborišče Bergen-Belsen. Pa tudi pri njih je šlo pretežno za rajhovske Nemce. V Bergen-Belsen je v okviru evakuacijskih transportov prišlo skupaj najmanj 1800 Sintov in Romov.

O "asocialnih" in "kriminalnih" jetnikih je tako malo informacij, da je mogoče o njih povedati komaj kaj splošnega. Prvi jetniki iz te skupine so prišli v Bergen-Belsen z že omenjenim transportom konec marca 1944 iz Dora-Mittelbaua. Naslednji jetniki iz te skupine so bili deportirani v Bergen-Belsen prav tako z evakuacijskimi transporti. Nekoliko natančnejše ocene njihovega števila viri ne dopuščajo.

Kljub svojemu razvoju vse do sprejemnega taborišča za evakuacijske transporte in dramatičnim spremembam, ki jih je ta razvoj prinesel, je Bergen-Belsen vendarle obdržal

prvotno funkcijo; ostal je družinsko taborišče, ne samo zaradi tega, ker so za talke določene judovske familije za zamenjavo ostale v taborišču, v kolikor še niso bile zamenjane ali izpuščene, pač pa tudi, ker so jeseni 1944 s prihajajočimi jetniškimi transporti, pri katerih je v veliki meri šlo za evakuacijske transporte, ki niso bili v nobeni zvezi več s projektom za zamenjavo, otroci ponovno prišli v Bergen-Belsen.

To se je prvič zgodilo jeseni 1944 s transporti žensk, ko so prišli iz Poljske otroci z ženskami, aretiranimi v kontekstu z nacionalpolitično vstajo v varšavskem getu. V velikem številu so potem prišli novembra 1944 v času evakuacijskih transportov še otroci Sintov in Romov z njihovimi materami. Razpoložljivi podatki celo dopuščajo zaključek, da so nazadnje v Bergen-Belsnu Sinti in Romi tvorili tisto jetniško skupino, v kateri je bilo procentualno najvišje število otrok. V Bergen-Belsen je z več evakuacijskimi transporti prišlo tudi veliko judovskih otrok, med katerimi je bilo tudi mnogo sirot brez staršev. Skupno število otrok, se pravi jetnikov v starosti do 14. leta, ki so bili v različnih časovnih obdobjih v Bergen-Belsnu, je mogoče oceniti na okrog 3000.

V zadnjih mesecih pred osvoboditvijo ni bilo o kakšnem posebnem statusu jetnikov za zamenjavo v praksi niti govora. Bili so izpostavljeni v enaki meri katastrofalnim življenjskim razmeram kot drugi jetniki v koncentracijskem taborišču Bergen-Belsen. Samo nekaj dni pred osvoboditvijo je njihov poseben status presenetljivo spet dobil aktualen pomen. Medtem ko je hkrati na tisoče jetnikov v okviru evakuacijskih transportov prihajalo v matično in stranska taborišča Bergen-Belsna, so se morali za transport sposobni jetniki za zamenjavo pripraviti za depor-

tacijo iz Bergen-Belsna. Med 6. in 10. aprilom 1945 so trije transporti s 6.800 jetniki za zamenjavo zapustili Bergen-Belsen. Domnevno je bilo predvideno, da bodo vsi trije transporti šli v Theresienstadt. Dejansko se je samo enemu transportu posrečilo 21. aprila 1945 priti v Theresienstadt, kjer jih je 8. maja 1945 osvobodila Rdeča armada. Preostala dva vlaka so po večdnevni blodnjah končno 13. aprila 1945 pri Farslebnu v bližini Magdeburga osvobodile ameriške čete oziroma 23. aprila 1945 pri Trobitzu Rdeča armada.

Ko so britanski vojaki zgodaj popoldne 15. aprila 1945 v okviru lokalno omejenega premirja osvobodili koncentracijsko taborišče Bergen-Belsen, se jim je ponudila grozovita slika, ki je nanje - kljub strahotam, ki so jih v vojni že doživeli - učinkovala kot šok. Po taborišču je ležalo okrog 10.000 nepokopanih, deloma že razpadlih trupel. Glede na skoraj do skeletov shujšana trupla je bilo osvoboditeljem jasno, da ti ljudje niso bili postreljeni in da niso bili zadušeni s plinom, pač pa so pomrli zaradi lakote ali kužnih bolezni. Tudi pogled na žive jetnike je pričal o obsegu zločinov, ki so se dogajali v tem taborišču. Mnogo jetnikov je bilo že tako slabotnih, da so dobesedno umirali pred očmi vojakov.

Za mnoge jetnike je osvoboditev Bergen-Belsna prišla prepozno. Kljub takojšnji pomoči Britancev je po osvoboditvi pomrlo še več kot 13.000 bivših jetnikov zaradi posledic, ki jim jih je zapustilo jetništvo. To pomeni nad 20% od 55.000 jetnikov, ki so bili sredi aprila 1945 v Bergen-Belsnu osvobojeni. Skupno število žrtev koncentracijskega taborišča Bergen-Belsen je ocenjeno na okroglo 50.000.

Dachauer Hefte 20
Prevod: T. Gortnar

NI BILO NE ZAŠČITE, NE ODREŠENJA, NE VARNOSTI IN NE REŠITVE

Časa ni mogoče ustaviti. Vse bolj nas oddaljuje od preteklosti. Toda od tistega, kar se je med katastrofo dogajalo, se ne more oddaljiti, vedno je v meni, v mojem srcu.

Dogajanja so zapustila za seboj spomine, ki presegajo moči, in nepopravljivo, prej naraščajočo bolečino zaradi izgub, zaradi doživetega in tragedije, v kateri so v ognju holokavsta izginili vsi moji sorodniki, znanci, prijatelji, vsa občina, v kateri sem zrasel in se veselil življenja.

Glubokoje je majhno mestece nedaleč od Wilna. Njegove korenine segajo v 17. stoletje. V začetku 18. stoletja so tja prišli Judje in tam ustanovili svojo občino.

Pred drugo svetovno vojno je bilo v tej občini deset sinagog, dve judovsko šoli, hebrejska gimnazija, šola talmuda (hebr. Ješiva), lastna banka, poliklinika, bogata knjižnica, en časopis, vrsta otroških vrtcev, športni klub po imenu "Makkabi" in lasten orkester. Tam so bile dobro razvite družbene organizacije različnih usmeritev in mnogo drugega.

Prišlo je poletje 1939. Šolsko leto se je pravkar končalo. Nikomur se niti sanjalo ni, da bo to poslednje šolsko leto v poljski šoli. Mesto in okolica sta se utapljala v zelenju. Bili smo brezskrbni tako kot vsa leta pred tem. Bilo je skoraj tako, kot da se nesreča z ničemer ne napoveduje. Takrat sem imel dvanajst let in sem bil tik pred "bar-mizvo".

Toda nad Evropo so se zbirali črni oblaki. Hitlerjevi govori so bili vse bolj histerični. Nujno je potreboval poljski koridor do Vzhodne Prusije. Prvega septembra je Nemčija napadla Poljsko. Nam se novo šolsko leto

ni začelo. Zgodilo se je nekaj nepričakovanega. Dne 17. septembra je Rdeča armada brez enega samega strela zasedla Glubokoje. Takrat nihče od nas ni nič vedel o kakšnem paktu Molotov-Ribbentrop, s katerim sta si Nemčija in Sovjetska zveza razdelili Poljsko in po katerem je naš del, se pravi vzhodni del, pripadel Sovjetski zvezi.

Pod novimi oblastniki je začela judovska kultura takoj razpadati. Vse judovske družbene ustanove so bile zaprte. Judje v našem mestu so bili postavljeni pred nove probleme, hkrati pa so se odpirale tudi njim nove perspektive. Kot se je s časom izkazalo, so bile te perspektive varljive. Vendar so se ljudje "novemu življenju" - kolikor se je dalo - prilagodili. Pa tudi če je ljudem, gledano od zunaj, šlo dobro, je situacija ostala napeta. Od pomladi 1941 so ruske čete na pohodu proti zahodu vsako noč korakale skozi naše mesto. Potem pa je prišel 22. junij 1941, ko smo nenadoma zaslišali iz radia, da je zgodaj zjutraj Nemčija zahrbtno napadla Sovjetsko zvezo. Ta vest nas je vse pretresla. V našem mestu je nastala panika in od trenutka do trenutka se je vse spreminjalo.

Spominjam se blaznega tempa, s katerim so izvajali mobilizacijo, slovesa od sorodnikov in sosedov, ki so šli v vojsko, panične evakuacije in neurejenega umika nekaterih armadnih enot, ropanja v mestu in vkorakanja Nemcev 2. julija.

Življenje v judovski občini se je

ustavilo, ljudje so se poskrili. Njihova usoda je bila negotova.

V mestu so bile najprej samo enote vermahta; kljub temu pa so fašisti takoj prvi dan odprli lov na Jude. Sledili so jim, jih pobirali po cestah, dvoriščih in hišah in gonili na prisilno delo. Pobrali so vse brez ozira na starost in zdravstveno stanje. Judom so pobirali imetje, jih pretepali in poniževali.

Občina je začela iskati poti, kako ljudem izboljšati brezpravno stanje. Zelela se je dogovoriti z Nemci, naj bi prisilno delo, zaplemba lastnine in imetja ne potekala tako okrutno. Izvoljen je bil komite dvanajstih oseb, ki naj bi vzpostavil kontakt z oblastmi in uredil še druge odnose.

Vojaški komandant našega mesta je potrdil naš komite in ga imenoval "Judovski svet". Položaj se je prehodno izboljšal, kar pa ni izključevalo vsakodnevnih pretepanj in poniževanj med delom. Končno so prišli uradniki civilne uprave. Naše mesto je bilo razglašeno za območno glavno mesto. Prihod območnega komisarja z njegovim velikim uradniškim aparatom je imel za posledico, da so se odnosi z Judi poslabšali in da so bile njihove pravice še naprej omejevale na vseh področjih življenja.

Program nacionalsocializma je bil odločno in brez omahovanja uresničevan. Takrat med nami še nihče ni vedel, kaj je vsebina tega programa; celo največji pesimisti niso niti slutili, da ta program predvideva popolno uničenje vseh Judov.

Objavili so veliko prepovedi. Judom je bilo prepovedano zapuščati mesto (malo kasneje tudi geto), kupovati živila pri domačem prebi-

valstvu in se z njim pogovarjati, hoditi po mestnih stopnicah in se gibati po mestu brez rumene zvezde.

Dragocenosti, zimsko obleko, živila itd. so takoj zaplenili. Pred prihodom fašistične civilne uprave so se dogajali roparski napadi na Jude "neuradno". Enostavno so prihajali v judovske hiše in pobrali vse, kar jim je bilo všeč, ali pa so ukazali Judovskemu svetu, naj jim oddajo dragocenosti, čevlje, obleko itd.

Po prihodu civilnih uradnikov v mesto je območni komandant napisal Judovskemu svetu uradno pismo. V njem je naznanil, da namerava zapleniti celotno judovsko premoženje.

V pismu je bilo opozorilo, da po nemških zakonih Judje nimajo pravice imeti kakršnih koli predmetov za svojo lastnino in da so v enem dnevu dolžni oddati vse dragocenosti. Sem spadajo zlato, srebro, briljanti, devize itd.

Že drugi dan po prihodu uradnikov je stalo več sto ljudi v dolgi vrsti pred območnim komisariatom. V rokah so držali stvari, ki so jih podedovali po starših, starih starših in prastarših. To so bile družinske relikvije, ki so jim prirasle k srcu in ki so jih ljudje - kdo ve koliko generacij zapored - hranili. Ljudje so stali v vrstah in čakali, da jim bo njihov zagrizeni sovražnik kolikor mogoče hitro vzel, samo da bi ta provokacija potekla brez nasilja.

Oddajali so lepe velikonočne kozarce iz srebra in namizni pribor, ki je le enkrat na leto, za veliko noč, krasil mize. Prinesli so celo poročne prstane. Ljudje so hoteli ostati pri življenju. Vsi so mislili, da bodo ostali živi, če bodo napravili to in še prisilno delali za nacionalsocialiste.

Naslednji dan je prišel nov ukaz. Judje morajo oddati kožuhe, krznene plašče, kostume in blago. Slika preteklega dne se je ponovila. Ljudje so se spet postavili v dolge vrste. V rokah so držali usnjene suknjiče, krznene plašče, plašče in kostume ter

čakali, da jim bodo Nemci to odvzeli. Ljudje so te predmete dolga leta skrbno varovali. Zdaj so jokali in marsikdo se je onesvestil, saj se je bližala ostra zima, oni pa so ostali brez obleke.

Strah pred novimi gospodarji je bil tako velik, da so nekateri oddajali celo otroška oblačila, ne da bi pomislili na jutrišnji dan. Bivši lastniki tekstilnih tovarn, ki so zaloge blaga skrivali, so jih zdaj na vozovih vozili mimo. Bili so tudi taki, ki so svoje stvari še lahko oddali znanim kmetom. Med kmeti so bili tudi taki, ki so kasneje te stvari lastnikom vrnili ali pa jih oskrbovali z živili, ki so jih dobili v zameno zanje. Bilo pa je tudi v kraju mnogo domačinov, ki so nameravali judovsko lastnino obdržati. Iz strahu, da pravi lastniki nekega dne ne bi svoje lastnine zahtevali nazaj, so Judom pospešili konec. Judom so pobrali tudi vsa živila.

Konec septembra je območni komisar Judovskemu svetu ukazal, naj odda oblastem veliko vsoto denarja kot vojni davek. Če se bodo ukazu upirali, je občini zagrozil z ustrelitvami.

Najvažnejša zahteva oblastnikov je bila, da morajo vsi prebivalci geta delati za rajh. Judovski svet je takoj organiziral podjetja, da bi občane popolnoma zaposlil. Že v začetku leta 1942 se je Glubokoje ob prizadevanju občine spremenilo v industrijsko mesto. Obratovale so številne tovarne in delavnice, v katerih so izdelovali rastlinsko olje, usnje, pohištvo, vprežne vozove, čevlje, obleko in veliko drugega.

Avgusta 1941 se je v mestu pojavil gestapo. Njegov prihod je zaznamovala aretacija in ustrelitev 42 ljudi, med katerimi je bilo tudi nekaj Judov, ki pod Sovjetsko zvezo nikoli niso opravljali državne službe.

Aretirani so bili: Ische Geller - zdravniški pomočnik, Schiman Budow, Mairim Wandt, Levi Dreisenstock - vsi podjetniki, in drugi. O usodi aretirancev dolgo časa nihče ni

nič vedel. Kasneje smo zvedeli, da so bili vsi na dan aretacije brez sodbe in preiskave ustreljeni. Šele po dveh mesecih se je družinam za znatno podkupnino posrečilo trupla lastnoročno odkopati in jih pokopati na judovskem pokopališču. Na pokopališču se je zbralo zelo veliko ljudi. Navzoči niso niti slutili, da je usoda mrtvih, ki so bili pokopani po judovski tradiciji, boljša kot njihova lastna. Niso vedeli, kaj jih še čaka in kako bodo končali.

Dolgo časa smo stali pod vtisom tragedije, ki se je zgodila.

Dne 22. oktobra 1941 so Judom ukazali, da morajo bivališča, v katerih so živeli mnogo generacij, v eni uri zapustiti in se preseliti v mestno četrt, ki je bila določena za geto.

Stanovanjska situacija v getu se je zelo poslabšala, čemur je bila v prvi vrsti vzrok velika prenaseljenost. Problem preskrbe z živili se je zaostril, ker je bilo praktično nemogoče priti v stik s kmeti. Jetnike, ki so se vrnili z dela, je policija temeljito preiskala; če je odkrila kakšno živilo, ga je zaplenila, "zločinec" pa jo je v najboljšem primeru odnesel z udarci. Zgodilo pa se je tudi, da so take "zločince" vzeli s seboj na policijsko postajo, od koder se niso več vrnili. Kljub tako težkim razmeram sta bili prodaja hrane in medicinska oskrba v getu dobro organizirani. Delovala je tudi bolnišnica.

Konec leta 1941 in v začetku leta 1942 je bilo v okolici Glubokoja nekaj občin zaradi masovnih pomorov odpravljenih. V našem getu so se pojavili ljudje, ki se jim je posrečilo od tam zbežati, pa tudi ljudje iz Wilna ter drugih litovskih in beloruskih mest.

Marca 1942 so v Glubokoju izvedli "akcijo": zgodaj zjutraj so po hišah pobrali 110 ljudi in jih odvedli na streljanje v Borovski gozd. Med njimi so bili moja babica, moj ded in moji prijatelji. To je bila strašna akcija, o kateri pa nam tokrat niso pripovedovali begunci; tokrat se je trage-

dija zgodila neposredno pri nas in je mnoge osebno prizadela. Taktika fašistov je bila, da so Judom lagali in varali bodoče žrtve. Trdili so, da nekaterim skupinam Judov ne grozi uničenje. Pri nas v Glubokojem so fašisti 19. junija 1942 uporabili prav to metodo, ko so nas z lažnimi obljubami zvabili na nogometno igrišče z izgovorom, da bodo preverili naše delovne knjižice. Pravili so, da bi izkaznica, ki bi tega dne ne bila podaljšana, postala neveljavna. Vsi, ki so imeli delovno knjižico, so šli skupaj s svojimi družinami na zbor. Mnogi so privedli celo svoje sorodnike in prijatelje, ki so bili brez papirjev, da bi jih tam v njihove izkaznice vpisali kot družinske člane "zaščitene skupine".

Šla je vsa naša družina. Vse do zadnjega trenutka so verjeli prevari. Pred nas je stopil odposlanec območnega komisariata in rekel, da se nam ne bo zgodilo nič hudega in da je treba samo nekaj prebivalcev geta poslati na delo v druga mesta.

Po njegovem nagovoru se je začela divja in brutalna selekcija. Začeli so izbirati jetnike, "ki naj bi jih poslali v druga mesta". Te so odvedli na levo stran. Po načinu, kako so se rablji vedli do njih, je bilo takoj jasno, da je bila njihova usoda zapečate-na. Morali so poklekniti. Nato jim je bilo ukazano, naj sklonijo glave in naj se ne ozirajo ne na levo, ne na desno. Potem so tolkli po njih s puškinimi kopiti, palicami in opekami, ki so jih izdrli iz pokopališkega obzidja. Veliko klečečih jetnikov je izkrvavelo.

Tudi mi, ki smo stali na desni strani, se nismo izognili udarcem in nasilju. Med selekcijo, ko so družine trgali narazen, so se odigravale pretresljive scene. Veliko tistih, ki so bili na desni strani, se je prostovoljno odpovedalo svojemu "privilegiju". Odločili so se, da se ne bodo dali ločiti od svojih sorodnikov in so se prostovoljno postavili na levo stran,

da bi skupaj umrli in da ne bi živeli v večni osamljenosti in neutolažljivi žalosti. Prijatelji naše družine Josef Mirlin in njegova hči Dora Gitelsohn in njeni starši, Rosa Kraut in njena hči Lisa ter drugi so se odločili, da bodo ravnali enako.

Ko je bila selekcija končana, so tiste na desni nagnali nazaj v geto. Tisti pa, ki so klečali, so morali vstati. Po skupinah so jih odvedli v Borovski gozd (1 km za mestom).

V gozdu so že bili skopani dolgi, globoki jarki. Mnogo jetnikov je na žalostni poti iz mesta v gozd skušalo pobegniti. Spremljajoči stražarji so takoj streljali nanje, zaradi česar je bila pot tlakovana s trupli in težkimi ranjenci.

Ko so prišli v gozd, so se rablji nesrečnikom posmehovali, preden so jih postrelili. Prisilili so jih, da so se do golega slekli. Potem so si morilci pred očmi žrtev med seboj delili najboljše kose oblačil. Mlade ženske so prisilili, da so nage hodile okrog izkopanih jarkov. Šele po takem sramotanju so zločinci od usode zaznamovane nagnali v jarke. Ukazali so jim, naj poležejo z obrazi proti tlam in potem so začeli streljati. Ranjence in otroke so žive zagrebli.

Priče, ljudje, ki so bivali nedaleč od morišča, so pripovedovali, da so se tla nad plitvo zasutimi jarki še dolgo po tistem premikala in da se je iz njih še dolgo cedila kri.

Grozot, ki so se dogajale, z besedami ni mogoče opisati.

K epilogu tega krvavega petka je spadala tudi usmrtitev vseh prebivalcev drugega geta, v katerem je bilo nad 500 starejših ljudi. Ta dan je bilo ubitih 2500 ljudi.

Geto je po tem klanju kot odrevenel. Tisti, ki so se z nogometnega igrišča vrnili, so objokovali svoje sorodnike, znance in sosede, ki so jih ta dan pognali v smrt.

Od takrat je preteklo več kot pol stoletja, toda tisto, kar sem takrat doživel, v mojem spominu ni zbledelo.

Življenje v getu je bilo vsak dan težje. Nепrestano poniževanje, ropanje, pretepanje, aretacije, umori in kolektivne kazni so pri mladini izzvale bes in revolt. Začela je organizirati odporniško gibanje.

Pojav partizanov v naši bližini in spomin na junijsko tragedijo sta pripeljala do tega, da je mladina vztrajala pri takojšnjem odhodu v gozd.

Moj oče pa je vendarle menil, da bi moral biti geto glavno bojišče za uporno in bojevito mladino, zaradi česar bi bilo treba iti v gozd šele po borbi v getu. Mislil je, da je možna samo ena pravilna odločitev, namreč, da je treba izpolniti dolžnost do geta, se pravi, da ni mogoče zapustiti starcev, žensk in otrok, ampak se zanje boriti in če že mora biti, do smrti, kot se glasi Samsonova dediščina: "in če moja duša umre skupaj s Filistejci", tako bodo tisti, ki bodo ostali živi, šli v gozd in nadaljevali z maščevanjem. Moj oče je iskal rešitev, kako bi nas odvrnil od dejanja, ki bi bilo lahko pogubno za naše življenje, se pravi, kako bi nas odvrnil od ideje, da zapustimo geto. Skušal nas je prepričati, da bi se smeli njegovi sinovi šele v zadnjem trenutku, če bi postalo očitno, da prebivalci geta nimajo več kaj izgubiti, udeležiti oboroženega upora. Kljub temu nam je dal denar, da bi si lahko nabavili orožje.

Že kmalu se je v getu pojavilo nekaj skupin, ki so se oborožile in se pripravljale na odpor. Moj veliki brat Iruchim in jaz sva bila člana ene od teh skupin.

Takrat nama je bilo jasno, v kakšno nevarnost spravljava ne samo najine sorodnike in znance, ampak ves geto, saj je bil najin oče predsednik občine.

Dokler namera Nemcev, da imajo namen uničiti vsakega posameznega Juda, ni postala očitna, dokler je obstajalo vsaj minimalno upanje, da ima vsaj del Judov šanso, da bo vojno preživel, je veljalo, naj bi se ne branili pred sovražnikom. Samoo-

bramba ali vstaja sta veljali za neodgovorni dejanji in o tem so se vodile vroče razprave.

Celo v Varšavi in Wilni, kjer je bila vstaja bolj organizirana kot kje drugje, je bila vstaja toliko časa izključena, dokler niso začeli Nemci z dejanskim izvajanjem "dokončne rešitve". Ali pa bi vodstvo občine lahko razmišljalo o vstaji, podpiralo priprave zanje in pri tem pomagalo? O tistem, kar se je po nekaterih getih dogajalo, so razmišljali tudi v našem. Vodstvo je bilo pripravljeno pomagati in je dejansko tudi pomagalo pri pripravah za oboroženo vstajo, vendar šele v zadnjih mesecih. Popolnoma pa se je odreklo grožnjam močnemu sovražniku z nasiljem, kar bi po njegovem mišljenju ne bilo nič drugega kot nesmiselna nepremišljena provokacija, ki bi tragedijo samo pospešila.

Samo čut odgovornosti in breme odločitve mnogih kolovodij v judovskih občinah sta bila razlog za tako ravnanje. Verjetno je bil vsakdo pripravljen riskirati lastno življenje, toda življenja drugih? Življenja vseh? Predstojniki občin niso mogli postaviti na kocko življenj vseh, tudi če bi bili popolnoma prepričani, da bodo tako ali tako vsi pobiti. Morda niso hoteli izgubiti poslednje iskre upanja, da do popolnega uničenja vendarle ne bo prišlo. Za samoobrambo so se pripravljali le redki: manjše skupine obupanov mladeničev, ki jim še ni bilo treba skrbeti za družine in so bili obsedeni z idejo borbe.

Dne 22. decembra 1942 pozno zvečer sem skupaj s svojim starejšim bratom Iruchimom in skupino mladeničev skrivaj zapustil geto, ne da bi starši o tem kaj vedeli. S tem smo napravili napako s hudimi posledicami, saj smo spravili svoje sorodnike, znance in vso občino v smrtno nevarnost.

Oblast je zelo kmalu zvedela, da smo izginili. Strah pred posledicami za naše sorodnike, znance in vso

občino nas je prisilil, da smo se dva tedna kasneje vrnili v geto.

Zvečer 27. februarja 1943 se je moj oče vrnil iz mesta v geto, naslednje jutro pa so prišli k nam trije gestapovci in aretirali vso našo družino: mojo mater, malo Rivo, Iruchima in mene. Ko so nas rano zjutraj peljali k vratom geta, so nas vsi prebivalci deta zaskrbljeno opazovali, kaj se je zgodilo. Poslavljali so se od nas, skrbelo jih je in bali so se posledic za vso občino.

Na poti proti gestapu sem na Sienkiewiczzevi cesti nasproti cerkve iztrgal mojemu vojaškemu spremljevalcu pištolo in stekel na dvorišče hiše, mimo katere smo pravkar šli. Tudi Iruchim se je osvobodil. Pri tem je bil ranjen, vendar se mu je posrečilo zbežati. Mala Riva je stekla na dvorišče sosednje hiše. Mati je obstala na mestu. Eden od spremljevalcev mi je sledil in ker me ni mogel ujeti, je streljal za menoj. Čez razmočene vrtove sem tekkel k Beresvečkemu jezeru in ob njegovi obali v Borokskerski gozd. Tam sem počakal do noči in se skrivaj vrnil v geto. Moja teta in stric, Marusja in Mejše Hawes sta se bala, da bi me utegnili iskati. Skrila sta me v stanovanju naše znanke Hanne Knel, kjer sem ostal do svojega odhoda iz geta. Iruchima je spremljajoči vojak obstrelil in moral se je vrniti v geto. Ko je moj brat dosegel ograjo geta in jo preskočil, se je kmalu znašel v rokah kirurga Mejša. Brat je bil operiran in potem so ga skrili v hiši družine Gindin na Dubrowski cesti.

Mala Riva je tudi stekla nazaj v geto. Naši sorodniki so jo kmalu spravili na arijsko stran k nekemu Poljaku, ki je bil dober znanec naše očeta.

Nemci so zvedeli, da se je Iruchim vrnil v geto. Dne 3. marca so ga našli in ubili. Branil se je do konca. Naši sorodniki so ga pokopali na judovskem pokopališču.

Svoje matere, svojega očeta, Iru-

chima in male Rive od takrat nisem več videl.

Čez nekaj dni so me moji sorodniki obenem z manjšo skupino poslali v gozd. V getu nisem mogel več ostati, ker nisem bil v nevarnosti samo jaz, ampak sem predstavljal nevarnost za vso občino.

V naši skupini je bilo pet ljudi. Vsi razen mene so bili begunci iz okolice Glubokoja: Kasril Fuchs in Mulja Katz sta bila iz Disneyja, Schaja Schenkman iz Luschowa. Oba sta imela okrog 40 let. Mosja Schijewskij iz Danilowitscha je bil moje starosti. Imel je 15 let. Iz skrivališča sva pobrala orožje in se podala na pot na območje mest Disney in Mior, v znamenita močvirja, ki se jim pravi "guljaki", in v Krukovskije gozdove. Tam v gozdovih, domačijah in drugih skrivališčih smo naleteli na begunce iz različnih občin iz okolice Glubokoja, ki so se skrivali pri kmetih ali enostavno v gozdu. Bili so obupani in so šli z nami.

Nekoč smo zvedeli, da se je na neki kmetiji skrival judovski mladenič. Izkazalo se je da gre za Sjama Katza iz Disneyja. On in njegov brat Mejše sta pobegnili iz svojega geta. Brat je moral umreti, ker ga je pogolten izvržek, kmetov sin, izdal. Kmet je bil dober znanec njegovega očeta, ki je pri njem shranil svoje stvari.

Sjama je šel z nami. Nekaj časa je sodeloval pri akcijah, ki jih je izvajala naša skupina. Spremljal me je pri aretaciji policijskega šefa njegovega domačega kraja. Bil je bojevit, izvrsten mladenič, ki se je maščeval izdajalcem za smrt svojega brata. Zaradi tega je prišel v konflikt s partizanskim vodjem Konopelkom, očitnim antisemitom, ki je ljubilimkal z neko žensko iz družine, ki je bila obdolžena krivde za smrt Sjama-sovega brata.

Neprijazen, pogosto celo sovražen odnos partizanov do Judov iz geta je rešenim jetnikom, ki so prišli v gozd, zelo grenil življenje.

Starejši ljudje, ženske in otroci so bili nastanjeni v taborišču za družine, ki je ležalo v močvirjih "Guljaki" in "Krukovski gozdovi". Tam so jih redno oskrbovali z živili in obleko. Mladi ljudje in za boj sposobni možje so se pridružili naši skupini. Kaj kmalu se nam je posrečilo vsem priskrbeti orožje. Naša skupina je napadala Nemce, se pravi policiste in nemške uradnike v zaledju; pomagala je jetnikom in jetnicam priti iz geta; požigala je nemška posestva; imela je sodišče in je kaznovala ljudi, ki so ropali Jude in bili udeleženi pri njihovi smrti - to je bil njen glavni namen.

Kasneje smo sodelovali s predstavnikom judovske partizanske skupine (vodja skupine je bil David Pinzow), ki je bila ustanovljena v našem okraju.

Glubokoje je takrat spadalo k enemu od poslednjih getov na velikem območju Belorusije, Baltika, Rusije in Vzhodne Poljske. Begunci iz mnogih mest in vasi naštetih dežel iz skoraj 42 majhnih in velikih judovskih občin so tam dobili zatočišče.

Večkrat sem šel v geto po ljudi. Tam se je situacija vztrajno slabšala, pa kljub temu velik del jetnikov ni izgubil upanja na osvoboditev. To upanje jih je obvarovalo pred popolnim obupom, po drugi strani pa jim je jemalo voljo do boja. V začetku avgusta 1943 sem se skupaj s Zimmerom na prošnjo Pinzowa podal na pot v geto, da bi od tam pripeljal ljudi. Zimmer je odpeljal iz geta skupino 20 ljudi. Jaz sem imel nalogo, da ostanem v getu in pomagam pri organizaciji oborožene mladinske vstaje. Ta vstaja naj bi se začela, ko bodo partizani napadli posadko, da bi osvobodili geto.

Na nesrečo tega načrta ni bilo mogoče uresničiti, kajti 17. avgusta se je na sosednji železniški postaji Krulevščina (14 km od Glubokoja) zgodilo nekaj, kar je imelo za posledico pospešeno ukinitvev judovske občine Glubokoje. Armada Radiono-

va (del armade Vlasova) je na tej železniški postaji uničila tam stacionirane okupacijske čete obenem z garnizijsko enoto, ki je prišla kot okrepitev iz Glubokoja. Po tistem so vstajniki šli v gozd, da bi se pridružili partizanom.

Važno je pripomniti, da so se jetniki iz našega geta, ki so tistega dne delali na postaji, zaradi tega dogodka lahko rešili. To velja tudi za mojega prijatelja Leva Gil, ki zdaj živi v ZDA.

Na tem mestu moram opozoriti na neprizadetost Radionova in partizanskega vodstva, s katerim se je združilo, glede usode Judov v Glubokojem. Sploh niso pomislili na posledice "zmage", ki je pospešila pogubo vse občine. Ni se jim zdelo potrebno, da bi prehodili tistih 14 kilometrov do Glubokoja in da bi osvobodili geto in izkoristili zmedo in paniko med Nemci.

Po tistem, kar se je zgodilo v Krulevščini, so Nemci sklenili, da bodo geto takoj likvidirali. Že dva dni po tem dogodku so izvedli strahovito in srhljivo kazensko akcijo, za katero so poklicali posebne maščevalne čete. Zgodilo se je takole: Zvečer 19. avgusta 1943 je prišla skupina esesovcev v Judovski svet in zaplenila blagajno ter druge vredne predmete. Tisto noč so bili prebivalci geta brez spanja na preži. Opazili so, da se je straža okrog ograje okreplila in da so ponoči prihajale vedno nove maščevalne enote. V jutranjem mraku je bilo jasno: geto je bil obkoljen. Dne 20. avgusta ob štirih se je v Judovskem svetu pojavil esesovski oficir in ukazal, da se morajo v dveh urah zbrati vsi prebivalci geta, da jih bodo preselili v Lublin. Takrat še nihče ni nič vedel o taboriščnih smrti, vsi pa so že vedeli, kaj pomeni "preselitev v neko drugo mesto". V getu je zavladala panika in kot na povelje so vsi stekli k ograji z namenom, da uidejo, bolje rečeno, da bi čimprej umrli. Tam jih je sprejel ogenj iz strojnic, brzostrelk in metalcev granat. V kratkem so bile vse poti, trgi in dvorišča na gosto pokriti z mrličmi in težkimi ranjenci.

Množica je začela bežati nazaj v notranjost geta, da si poišče kritje. Jaz sem se s svojim prijateljem splazil na podstrešje najvišje opečne stavbe, ki je stala na meji geta (to je bila hiša Kantorovičevih). Od tam sva lahko videla vse, kar se je dogajalo v getu in zunaj njega. Ko sva se prepričala, da nimava podnevi nobene šanse zbežati iz geta, sva šla v klet. Klet je bila pred vojno zgrajena kot protiletalsko zaklonišče. Vhod je bil dobro zamaskiran. Tam je bilo že mnogo ljudi. Odločila sva se, da bova počakala na noč.

Naslednji dan opoldne so se nad mestom pojavila letala in v nizkem letu obstreljevala getovo četrt, metala bombe na hiše in jih polivala z vnetljivo tekočino. Kmalu je bil ves geto v ognju; hkrati se je vžgalo nekaj sto hiš v centru. Ljudje v Sodomi in Gomori, ki so hitro pomrli, niso doživljali take groze. Brž ko se je požar razgorel, so maščevalne čete obkrožile hiše. Samo nekaterim od stotin drugih, ki so zapustili goreča skrivališča, se je posrečilo izmakniti se sovražniku.

Sreča tistih ljudi, ki so se skrili, se je izkazala za bolj strašno kot sreča tistih, ki so pomrli prej ob ograji. Živel so sicer še nekaj ur, nekateri celo nekaj dni dlje, toda njihova smrt je bila mnogo bolj mučna: zadušili so se ali zgoreli pri živem telesu. Še slabše se je godilo jetnikom, ki so padli rabljem v roke. Pred smrtjo so jih strašno mučili. Ljudi, ki so jih rablji ujeli, so zbrali na dvorišču kina "Korso". Od več sto ljudi, ki so bili tam zbrani, sta se rešila samo dva. Eden je bil moj prijatelj Rafael Levin. Pripovedoval nam je, kaj se je takrat pred kinom dogajalo. Tam so ljudem, ki so bili obsojeni na smrt, razparali trebuhe, jim rezali ušesa in nosove ter izbijali zobe... Levinu se je posrečilo s še enim mladeničem neopazno oddaljiti in se skriti v neki stari hiši. Tam sta se splazila v peč in skozi kamin na podstrešje. Ponoči sta zapustila mesto in že čez nekaj

dni dosegla Krukovski gozd. Rafaelu ni bilo dano, da bi vojno preživel. Umrli je pri neki drugi blokadi konec leta 1943.

Dne 20. avgusta 1943 je bilo v getu ves dan brez prekinitve slišati regljanje strojnic. Povsod, kjer so bili domnevno ljudje, so eksplodirale granate in bombe. Na stotine jih je izgubilo življenje v jarkih in pod ruševinami.

Ogenj je v getu divjal nekaj dni. Vse se je spremenilo v grušč in pepel. Po poljih, travnikih in cestah v oddaljenosti nekaj kilometrov od mesta so ležala raztresena trupla beguncev. Jude so iskali vsepovsod; stikali so za njimi po cestah, grmovju in gozdovih. Nekaj dni kasneje so Nemci iz sosednje vasi zbrali kmete s konjskimi vpregami; morali so pobirati trupla in jih voziti k jarkom v Borovski gozd. Večji del pobitih je ostal nepokopan. Njihova trupla so požrle živali.

Po poznejšem pripovedovanju inženirja Ruskeviča, Poljaka in prebivalca iz Glubokoja, ki je po nemškem ukazu čistil območje bivšega geta, je njegova brigada iz lukenj in kleti izkopavala popolnoma zoglenela trupla. Njihova indentifikacija je bila skoraj nemogoča. Celotno nezoglenelih trupel ni bilo mogoče identificirati, tako so bila nabuhla. Od vseh stotin mrtvih je Ruskevič prepoznal le nekatere, med njimi Abrahama Ischia Fiedelholza, ki je ostal v kleti. Pred svojo smrtjo je tako tesno objemal svojo ženo in otroka, da jih skoraj ni bilo mogoče razkleniti.

Naj se vrnem k svoji usodi... Ko so plameni prodrli v skrivališče, v katerem se je zabarikadiral apotekar Schulgreifer z upravnico Minko Kosovskajo in drugimi, so pobegnili od tam v hišo Kantorovičevih. Minki se je posrečilo, da se je zdrava izvlekla. Ko smo zaslišali njene klice na pomoč, smo odprli vrata. Fašisti so opazili, kam je stekla in kje je izginita. Obkolili so hišo, vendar niso odkrili vhoda "v spodnji svet". Ob is-

kanju vhoda so v bližnje odprtine in vodnjake vrgli tri granate in zahtevali, naj se ljudje predajo, sicer bodo zgradbo razstrelili. Tisti, ki so bili v kleti v bližini odprtine, so umrli, ostali pa so bili ranjeni.

Mi se groženj nismo ustrašili, ker smo vsi vedeli, da smo zapisani pogubi. Sklenili smo, da bomo tvegali poskus bega. Imel sem pištolo in eno granato. Splazil sem se skozi eno od stranskih odprtin in iz neposredne bližine ustrelil tri Nemce, ki so stali ob vhodu. Vrgel sem ročno bombo in se skrila v ruševinah. Potem sem šel čez cesto in ven iz geta na dvorišče Šulevičevih. Tam sem se skrila v krompirjevi meji. Nihče me ni zasledoval. Ko se je popolnoma stemnilo, sem zapustil vrtove, dvorišča in mestne ulice ter prišel do gozdne čistine. V gozdu sem ostal vso noč in še dva dni v upanju, da bom še koga srečal. Potem sem šel z dvema človekoma, ki sta se prav tako želela spraviti na varno, v Krukovski gozd, kjer so bili moji prijatelji. Kot sem kasneje zvedel, so Nemci po mojem pobegu iz zaklonišča vrgli v odprtine še nekaj bomb in brez cilja streljali vse naokrog. Po tistem so straže odpoklicali. V kleti je bilo še več kot 20 ljudi. Ponoči so v majhnih skupinah prišli na plan ter zapustili geto in mesto. Le malo je bilo ljudi, ki so imeli tako srečo.

Med preživelimi so bili Pinja Ošinski, Abraham Rutstein in Minka Kosovskaja. Ošinski in Rutstein sta v Krukovski gozd prišla en dan pred menoj. Preden je Abraham zapustil klet, je vzel s seboj moj usnjeni suknjič, ki sem ga pustil za seboj, ko sem zapustil zaklonišče. Ko je prišel v gozd, je pravil, da sem bil ubit in da je temu dokaz moj usnjeni suknjič, ki ga je takrat nosil. Moji tovariši so bili precej presenečeni, ko sem se en dan kasneje pojavil pri njih brez vsake praske.

Z Ošinskim in Rutsteinom sem se po vojni večkrat srečal. Nekoliko kasneje sem zvedel, da Minka Kosov-

skaja živi v ZDA. Pred kratkim sem dobil pismo od svoje prijateljice Ite Singer, ki je bila prav tako v getu. Nekoliko mi je opisala, kaj ji je o tisti kleti pripovedovala Minka, in mi poslala nekaj vrstic iz svoje pesmi, ki jo je napisala v getu po tistem, ko smo bili aretirani. Pesem ima naslov: "O dveh bratih". Citiram odlomek (v jidiš)

V getu sta bila dva brata,
v getu v tistih strašnih časih.
Eden reče drugemu:
moj brat, poslušaj,
- moje srce kriči od groze,
ne živi - samo boj ima v mislih

Dejansko je bil takrat za Iruchima in zame boj proti sovražniku najvažnejša stvar. Seveda sva s tem povzročila prezgodnjo smrt najinega očeta in najine matere (bila sta ubita sedem mesecev pred uničenjem geta) in smrt najine sestre Rive; zaradi naju je zašla v težaven položaj, ki je vnaprej določal njeno smrt. Umrli je po vojni v Wilni, kjer je živela pri neki poljski družini. Iruchim je umrl že marca 1943. Ostal sem sam in kolikor sem le mogel, poravnaval odprte račune z nacionalsocialisti.

Pred kratkim sem o tem bral interesantno statistiko, kako so se uporni Judje borili proti Nemcem v varšavskem getu. Navajam odlomek iz brošure "Pozor, Judje!" "Med vstajo v varšavskem getu je bilo uničenih 70.000 Judov, od katerih jih je v bojih padlo 6.000. Na nemški strani je bilo ubitih ali ranjenih 1.350 ljudi. Če bi v enakem razmerju šest milijonov Judov, ki so bili v tej katastrofi ubiti, postavilo iz svojih vrst 500.000 borcev, bi lahko za boj onesposobili 115.700 fašistov.

Danes vemo, da je bilo kaj takega v takratnih razmerah nemogoče, zaradi česar se tudi ni zgodilo. Tudi v drugih getih so se jetniki branili in pri tem ubili ali ranili znatno število zločincev. Tudi bivši jetniki, ki so zbežali v gozd, so se borili. Vendar o

tem ni nobene statistike tako kot pri Varšavcih.

Napravil sem lastno statistiko z nacionalsocialisti: v getu in zunaj njega sem ubil tri Nemce in štiri policiste, med njimi policijskega komandanta mesta Disny.

Moj domači geto je mrtev, jetniki so bili postreljeni, zadušeni ali pri živem telesu sežgani. Celo njihova trupla so bila izropana. Velik del mesta se je spremenil v ruševine in pepel. Ostali so samo masovni grobovi po poljih, gozdovih in cestah po vsej okolici mesta.

Ne vem, kje so pokopani moji starši in mala Riva. Tudi na judovskem pokopališču v Glubokojem ni nobenega nagrobnega spomenika, kjer sta pokopana moja sorodnika Marusja in Moisej Haves Iruchim. Judovska občina mojega mesta, ki je živela skoraj dve stoletji in pol, je izginila. ...

V letih katastrofe in 56 let po njej, ki sem jih od takrat preživel, se je v mojih mislih nakopičilo težko breme, v spominu pa neizrekljiva, neutolajljiva bolečina preživetega. Mnogo sem videl in doživel in po vojni še več zvedel, kakšno vlogo so igrali ne le nacionalsocialisti, temveč tudi domače prebivalstvo v judovskih predmestjih po vsej Evropi in kakšna vloga pritiče vsej človeški skupnosti pri tej katastrofi in njenih posledicah.

Pri iskanju odgovora na vprašanje, kaj bi lahko storili drugače, da bi se izognili tragediji v primerjavi z življenjem in smrtjo v našem getu, kar se je dogajalo v večini getov po Evropi, sem prišel do sklepa, da ni bilo nobene alternative za ravnanje naše občine, njenih vodij in za našo usodo. Niti vodje Judovskega sveta niti vodje judovskega upora niso mogli za večino Judov storiti ničesar. Nihče ni pokazal poti rešitve, ker v političnih pogojih "končne rešitve" na vsem območju Tretjega rajha take poti sploh ni bilo.

Rad bi povzel besede Zivja Ljubetkina, enega od vodij vstaje v varšavskem getu: "Ne vem, kakšne skle-

pe je mogoče potegniti iz mojih besed. Rad bi le rekel - čeprav to ne pomaga in ne lajša našega trpljenja - da dvomim o tem, da bi kateri koli narod v takih pogojih, v tako strašni osamljenosti ravnal drugače in da bi se proti temu popolnemu in uzakonjenemu uničevalnemu programu mogel braniti. Vemo, kako je bilo s pokoli Poljakov in ruskih ujetnikov in kako so se celi narodi podredili nacionalsocialistom."

Vse sem si dobro zapomnil, kar se je zgodilo meni, moji družini in Judom iz naše in drugih občin. Spomin na mrtve ne bo umrl skupaj z nami, najmlajšo generacijo iz časov Auschwitza, pač pa se bo na žalost spremenil. Postal bo bolj moten, bolj zabrisan, bled, hkrati z nami bodo tudi slike nedolžnih žrtev, ki smo jih hranili v svojih dušah, izginile v nič - to pa mi povzroča velike skrbi.

Rad bi, da bi zgodovina katastrofe na konkretnem primeru občine našega mesta in tragedija naše družine postala last mojih otrok, vnukov, sorodnikov in preprosto tistih, ki jih zanima slišati eno od poslednjih prič holokavsta, njegove zgodbe o doživetem, njegovih pogledih, zaključkih in njegovem stališču o tem, kar se je dogajalo pred pol stoletja. Za vse bodoče generacije predstavljajo ta dogajanja samo eno stran zgodovinske knjige. Zame pa vse to ni le splošna tragedija mojega naroda, temveč tudi kruta osebna tragedija, v njeni senci pa sem prebil vse svoje življenje. Vsak dan v getu in potem v gozdu je vreden spomina, ker sem tam dneve in noči preživljal v stalnem pričakovanju vsega najhujšega, v naraščajoči zavesti o neizogibni smrti. Doživel sem mnogo takih dni in noči: 600 v getu in 420 v gozdu.

Sele potem, ko smo junija 1945 prišli iz gozda, smo dojeli, kaj se je z nami dogajalo. Zgrabila me je strašna apatija, neverjetna žalost in absolutna ravnodušnost do vsega, kar se je dogajalo okrog mene. Moje stanje je bilo pogojeno s strašno željo, da bi

izgubljeno dobil nazaj, in od občutka nemoči ter popolne osamelosti ob srce parajočem vedenju o svoji krivdi za smrt očeta in matere (o mali Rivi nisem še nič vedel). Občutki, ki me od takrat nikoli niso zapustili in me spremljajo vse življenje.

Če pomislim na svojo mladost, torej na začetek štiridesetih let, me zgrabita otožnost in obup, doživljam preteklost vedno znova. To so moje življenjske muke in bolečine. Pogosto mislim na tista leta, ker takratni dogodki uravnavajo vso mojo prihodnost, da, moja življenjska pot. Zarotil sem se, da ne bom pozabil! Nočem, da bi se tega spominjal samo jaz. Moji sorodniki, prijatelji in znanci, vsi, ki so živeli v Glubokojem in drugih getih Evrope, zaslužijo, da se jih spominjamo. V 21. stoletju bo živelo le še malo prič holokavsta, malo se jih bo še spominjalo nanj in še manj bo tistih, ki bodo še imeli moč o tem pripovedovati. Čas prič, ki so videle in doživele strahote te katastrofe in se jih spominjale, se izteka, zato izredno močno občutimo željo po pripovedovanju o naši usodi in upamo, da naše pričevanje ne bo ostalo neopazeno.

.....

Jakov Suhovolski je bil rojen leta 1927 v vojvodstvu Wilenskoje in je obiskoval judovsko, potem poljsko in nazadnje rusko šolo, ko je teritorij leta 1939 anektirala Sovjetska zveza. Po nemškem napadu so Glubokoje, domače mesto Jakova Suhovolskega, 2. junija 1941 zasedle nemške čete. Nekoliko kasneje je bil ustanovljen geto, v katerem je Jakov živel skoraj dve leti in kjer je izgubil vso svojo družino. Od julija 1944 do marca 1950 je služil v sovjetski armadi in obiskoval strokovno šolo za rudarstvo v Harkovu. Od leta 1957 je bil, najprej kot obratovodja, zaposlen v Kaliningradu, kjer se je dodatno izobrazil kot inženir za gospodarstvo. Jakov Suhovolski živi kot upokojenec v Kaliningradu.

Dachauer Hefte 20
Prevod: T.Gortnar

DAN SPOMINA

Nedelja, 11. septembra 2005. To je bil dan, ko so se pred dvainšestdesetimi leti odprla vrata italijanskih fašističnih koncentracijskih taborišč, javna občila vseh zvrsti v Sloveniji so dala tega dne poseben poudarek slovesnostim v ZDA, s katerimi so se spomnili 11. septembra 2001. Niti besedica ni bila namenjena domačemu človeku. Kdor zaničuje se sam, podlaga je tujčevi peti.

11. september 1943 je bil dan, ko je življenje zmagalo nad smrtjo. Ljudje, ujeti za bodočo žico, so zadihali v svobodi. Vendar ta svoboda ni bila prava, popolna. Do nje je bila še dolga pot in mnogo trpljenja. In še premnoga življenja so ugasnila na nasilen način. Zato smo se tudi letos, kot vedno doslej, poklonili žrtvam koncentracijskega taborišča Kampor na otoku Rabu. Naše dejanje je bilo namenjeno vsem tistim, ki počivajo kjer koli, za katerih grob ne vemo in ne bomo nikoli zvedeli, katerim ni bilo dano preživeti vseh vrst nasilja koncentracijskega taborišča, katerim je bila življenjska pot nasilno prekinjena, mnogim pa še po zaslugi domačih izdajalcev.

V nedeljo, 11. septembra 2005, se je zbrala v preddverju pokopališča na kamporskem polju množica ljudi. Protokol občine Rab je določil, da bo ob 11. uri slovesno polaganje vencev pred obeliskom. Množico navzočih so predstavljali iz Republike Slovenije vojaški invalidi iz Domžal in nekateri posamezniki, ki so takrat letovali na tem otoku. V uradni delegaciji nekdanjih internirancev sva bila jaz in Anton Miklič, v taborišču še otroka. Iz Republike Hrvaške je pripotoval avtobus nekdanjih internirancev in njihovih potomcev iz občine Čavle, delegacija internirancev iz občine Čabar, delegacija Židovske občine iz Zagreba, delegacija občine Rab, ki jo je vodil župan (gradonačelnik), delegacija Zveze borcev NOB in delegacija Zveze borcev domovinske vojne. Slovesnost je spremljala godba na pihala občine Rab. Vence je najprej položila delegacija občine Rab, za njo pa midva v imenu nekdanjih

internirancev iz Slovenije. Sledili so veneci iz Čabra, Čavlov, židovski venec in venca obeh domačih borčevskih organizacij. V enakem vrstnem redu smo tudi spregovorili.

Povedal sem to, kar nosim v srcu, kar me vodi na Rab: Spoštovani vsi navzoči, dragi Rabčani! Danes sem med vami trinajsetdesetletič. Igo Gruden je poleti 1943 kot jetnik v tem koncentracijskem taborišču napisal čudovito pesem otoku Rabu in tragediji na njem. Začenja se: "Otok Rab, v zelenju trt, oljk in pinij med zalivi, mnogim dal si strašno smrt, v srcu nosimo jo živiti! "To me vodi na Rab. Letos se spominjamo 60. obletnice konca druge svetovne vojne. 29. januarja smo spremljali prenos slovesnosti iz Auschwitza (Oświęcim). Državniki so prižigali luči pri osrednjem spomeniku. Iz mojih oči so tedaj curkoma tekle solze. Pred menoj je bila podoba globokih kanalov, v katerih so zavezniški z buldožerjem porivali trupla mučenih, izstradanih ljudi. Moja misel je bila tedaj hkrati na Rabu. Tudi tu so kanali, v katere so v začetku polagali krste, zbite iz surovih desk s trupli internirancev. Pozneje, ko je bilo žrtev vedno več, tudi krst ni bilo več. Le še ostanke nekdanjih naših ljudi so polagali gole v kanal, posute z živim apnom in na vrsto polagali še eno vrsto. Nikoli ne bo mogoče ugotoviti točnega števila žrtev, katerim je zločinska roka nasilno prekinila življenje, tistim v najlepših letih življenja, skoraj stoletnikom in komaj rojenim, ki pa si niso zaslužili niti tega, da bi bili vpisani v rojstno knjigo. Tako se je prikril zločin nad komaj rojenimi. In vendar nam je uspelo ugotoviti, da je od tu rojenih že tu umrlo 13 otrok. To so mučen-

ci najhujše kategorije. Ni nam jih treba iskati po svetu in jih tudi umetno ustvarjati. Imamo jih naravne. Od na Rabu rojenih jih je umrlo v Gonarsu 32. V tem koncentracijskem taborišču pa je umrlo najmanj 134 otrok do 15 let starosti, na Rabu pa je umrlo najmanj 162 otrok, starih do 15 let.

Tega 29. januarja sem se vprašal o smislu življenja. Ali smo se česa naučili iz strahot te svetovne morije? Ničesar. Tudi danes je življenje brez vrednosti. Z lažmi in orožjem se širi demokracija po vsem svetu. Ljudi se ubija brez milosti in z nasiljem se osvaja nova interesna območja. S posmehom se išče zavezniške in prijatelje za opravičevanje krvavega posla. Načrtovalci in izvajalci so dobro zavarovani. Reveža pa ni škoda. Vsi, ki smo živi pričevalci morije, ki nas je zaznamovala za vse življenje, ker nam je uničila dom in svojce, smo dolžni svetu govoriti resnico o trpljenju in žrtvah, o lakoti in smrti, o nasilju, ker smo vse to doživljali. Dolžni smo obstojati slehernega, ki to organizira, vodi, izvršuje. Mi, ki živimo prazno življenje, ker ne vemo, kaj je toplina doma, graja, pohvala, ljubezen staršev, smo dolžni govoriti o vseh vrstah taborišč, o tragediji ukradenih otrok, življenjski travmi izgnancev, mučenju po zaporih. Vsega tega, kar današnji človek skoraj ne razume, kaj se je dogajalo z nami, pa ni mogoče povedati z besedo, ker je treba vse doživeti. Vse se prehitro pozablja ali celo zanika. Zato se tudi ponavlja. Obisk pokopališča, kot je to, nas vodi v razmišljanje, ali smo storili vse, da bo na vse tiste, katerih ime ni nikjer zapisano, ki nimajo nikjer groba, ohranjen tudi v prihodnje spoštljiv spomin. Mnogi iščemo v tem spominskem gaju sled za svojim dragim, ki se je izgubila v množici imen. Zato se vračamo.

Delo, 1. oktobra 2005

SVARILO MORILCEM PRIHODNOSTI, DA NIKOLI NE BODO MIRNI

Po vojni je Simon Wiesenthal sprva delal za ameriški urad za vojne zločince v ameriški okupacijski coni v Avstriji. Leta 1947 je odprl dokumentacijski center v Linzu, a ga je zaradi usihajoče denarne in politične podpore leta 1954 zaprl. Dokumentacijo je preselil v Yad Vashem, raziskovalni center v Izraelu. Na novo je začel z enim samim dosjejem o Adolfu Eichmannu. Uspeh ga je spodbudil, da je leta 1960 center spet odprl, tokrat na Dunaju, in nato leta 1977 center Simona Wiesenthala za holokavst v Los Angelesu z več podružnicami po svetu. Pri osemdesetih letih je napisal spomine s simboličnim naslovom *Pravica*, ne maščevanje (prevedeni so tudi v slovenščino).

Wiesenthal je med svojim večdesetletnim delovanjem odkril kakih 1100 vojnih zločincev, tudi zločink, med njimi Hermine Ryan, gospodinjo iz Queensa v New Yorku, ki je nadzorovala usmritev stotin otrok v koncentracijskem taborišču Majdanek. Odkril je Franza Stangla, komandanta Tręb-

Simon Wiesenthal se je rodil 31. decembra 1908 v kraju Buczacz (Bučuč) v Galiciji (danes Ukrajina). Ob vdoru ruskih kozakov med prvo svetovno vojno je mati z obema sinovoma pobegnila na Dunaj, oče pa je kot avstrijski vojak padel na ruski fronti. Študiral je arhitekturo v Lvovu in Pragi. Leta 1941 so ga nacisti aretirali, preživel je kar dvanajst nacističnih taborišč, ožjo in širšo družino pa je med vojno večinoma izgubil. Po srečnem naključju je preživela tudi njegova žena.

linke, in Adolfa Eichmanna, enega od idejnih očetov in načrtovalcev "končne rešitve judovskega vprašanja", pa Karla Silberbauerja, v šestdesetih letih policijskega inšpektorja na Dunaju, ki je med vojno v taborišče poslal Anno Frank. Ni pa odkril enega od vodij gestapa Heinricha Müllerja in tudi ne zločinskega doktorja iz Auschwitza Josefa Mengeleja, znanega po grozljivih medicinskih poskusih na ljudeh, čeprav si je to srčno želel. (Mengele je leta 1978 domnevno utonil v Braziliji).

Pri svojem delu je sodeloval s številnimi institucijami in posamezniki, tudi z zgodovinarji iz bivše Jugoslavije in Slovenije (center je na primer pomagal odkriti priče, ki so prepoznale ustaškega notranjega ministra Andrijo Artukovića).

Danes lovijo le še kakih deset ljudi z Wiesenthalovega seznama. Svoje cilje je Wiesenthal torej izpolnil - kolikor jih je lahko in kolikor ga ni prehitela narava. Zdaj so na vrsti tisti, ki morajo poskrbeti za njegovo zapuščino in na primeren način zavarovati in strokovni javnosti omogočiti dostop do njegovega dragocenega arhiva. Avstrijske oblasti z Wiesenthalom niso bile prav prijazne, v nekem obdobju so ga celo hotele izgnati. O problematičnem odnosu govori tudi dejstvo, da je Wiesenthal pokopan v Izraelu. Morda se mu bodo z ureditvijo centra dostojno oddolžili vsaj po smrti.

V Mauthausnu, kjer je Wiesenthal dočakal osvoboditev, je pred kratkim na-

stal nov dokumentacijski center. V njem je zbranih več kot 800 avdio- in videointervjujev z bivšimi taboriščniki (od približno 2000 še živih). Med njimi so tudi slovenski (v Mauthausnu je bilo zaprtih 4153 Slovencev. 1500 jih je tam umrlo). Slovenski zaporniki se z Wiesenthalom niso nikoli srečali, vsaj ne da bi vedeli za to. Vendar obstaja povezava. Ko je v Mauthausnu Wiesenthala neki esesovski oficir vprašal, kaj bi povedal o razmerah v taborišču, če bi pobegnil, je odgovoril: "Resnico." Oficir je bil prepričan, da Wiesenthal nikoli ne bo pobegnil in da tudi če bi, mu nihče ne bi verjel. Eden od slovenskih zapornikov, Cveto Kobal, je, potem ko je bil premeščen iz Mauthausna v delovno taborišče Linz, skupaj z Alešem Jelencem uspel pobegniti. V partizanih je junija 1944 napisal prvo znano brošuro o Mauthausnu. Slovenec Kobal je bil torej prvi, ki je že med vojno prinesel resnico o taborišču, česar Wiesenthal tedaj ni mogel, a si je tako močno želel.

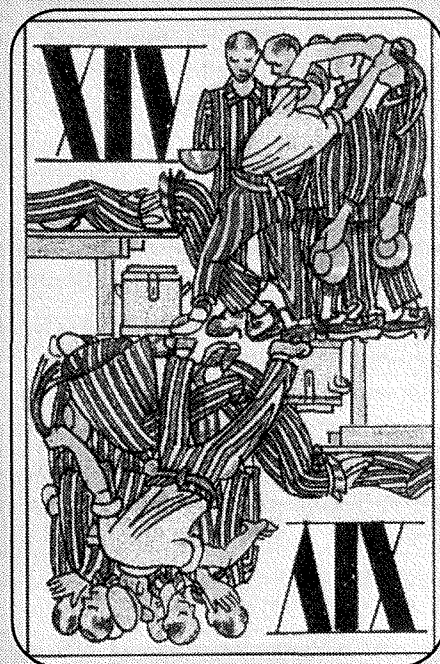
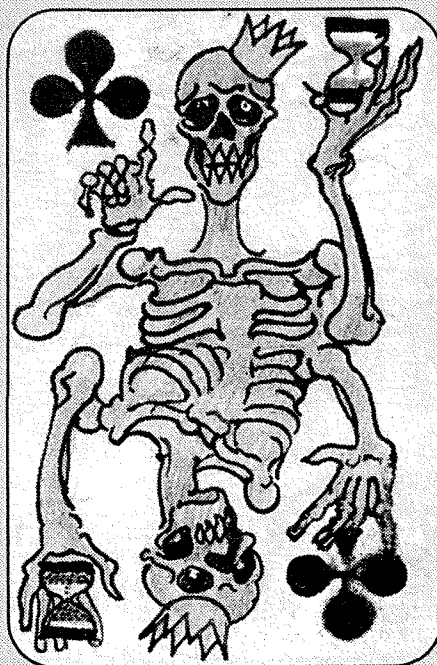
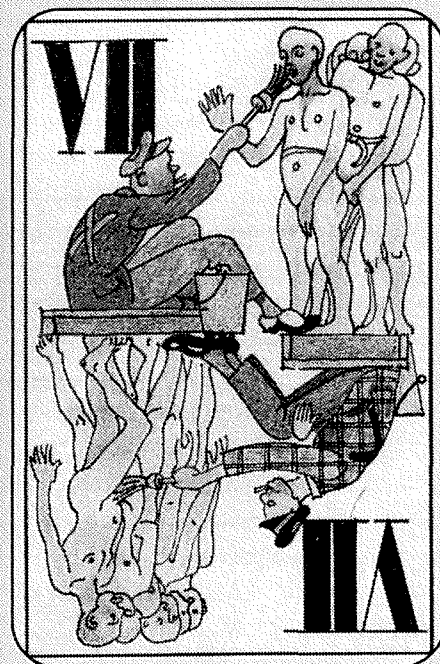
Wiesenthal je bil uspešen zaradi svoje vztrajnosti - lovu na nacistične vojne zločince je posvetil ves svoj čas in energijo. Ni bil pripravljen na kompromise. To je pokazal njegov spor z avstrijskim kanclerjem židovskega rodu Brunom Kreiskym, kateremu je očital paktiranje z avstrijsko skrajno desnico. (Kreisky mu je vrnil z nedokazanim nizkim očitkom, da je ob koncu vojne sodeloval z gestapom.) Sprl se je tudi s Svetovnim

židovskim kongresom, ker je vztrajal, da je nekdanji predsednik OZN Kurt Waldheim med vojno sodeloval pri deportaciji Judov v taborišča (afero je sicer začel sredi osemdesetih let dunajski tedenik Profil, ki je odkril, da Waldheim prikriva svojo vojno preteklost, Wiesenthal pa je začel raziskovati, kaj je počel v Grčiji in Jugoslaviji). Dosegel je, da je bil Waldheimu prepovedan vstop v ZDA in da je tedanji avstrijski predsedniški mandat preživel tako rekoč mednarodno izoliran. Zaradi premočrnosti Wiesenthal nikoli ni dobil Nobelove nagrade, čeprav je bil zanjo uradno predlagan štirikrat. Brez njega pa bi se kaj lahko zgodilo, da bi jo, ironično, dobil Kurt Waldheim.

Politika pogosto dela kompromise; če je treba, zamiži celo pred genocidom. Po nürnberškem sojenju je hladna vojna lov na nacistične vojne zločince tako rekoč zaustavila, obveščevalne službe na obeh straneh pa so mnoge prikriale, uporabile ali zaposlile. Tudi nedavnega genocida v Ruandi se je komaj kdo lotil, kljub ustanovitvi mednarodnega sodišča. Vojnih zločincev z ozemlja nekdanje Jugoslavije bi bilo v Haagu bolj malo, če ne bi Carla del Ponte imela "wiesenthalske" vztrajnosti. Wiesenthal je zločin jemal predvsem kot individualno dejanje, čeprav je poudarjal tudi nevarnost totalitarnističnih ideologij in sistemov. "Edina resnična vrednost mojega petdesetletnega dela je svarilo morilcem prihodnosti, da nikoli ne bodo mimi," je nekoč dejal. Vendar je videl daleč in preko svoje vloge lovca na nacistične zločince. Pomembneje se mu je zdelo premagati potiskanje zločinov v podzavest in brezbržnost: "Šole bodo zgrešile svoj namen zaradi molka, cerkve zaradi pozabljanja, družine zaradi molka in zanikanja staršev. Prihajajoče generacije morajo slišati, kaj jim starejši niso želeli povedati," je v knjigi Sončnica zapisal mož, ki je preživetje imel za privilegij in obvezo do prihodnjih generacij.

Dnevnik, sobota,
24. septembra 2005

DACHAUSKI TAROK BORISA KOBETA

O RAZSTAVAH TABORIŠČNIH UMETNIŠKIH DEL SLOVENSКИH AVTORJEV

Najprej nekaj uvodnih podatkov:

V letošnjem letu, ob 60-ti obletnici osvoboditve Dachaua in konca druge svetovne vojne, smo lahko zasledili poročila ali si celo imeli priliko ogledati nekaj razstav na temo taboriščnega ustvarjanja, in/ali poustvarjanja ob spominih na preživete usodne trenutke zadnjih vojnih dni.

V dachavskem muzeju smo spomladi, meseca maja, videli razstavo Zorana Mušiča; kasneje v Slovenj Gradcu in Ljubljani dve razstavi Bogdana Borčiča na temo Dachau, ki sta bili reprizi postavljene spominske razstave v Dachauu; poleti pa ponovno Zorana Mušiča miniaturne risbe in skice v Cankarjevem domu. V program naj bi prišla tudi 6. ponovitev razstave reprodukcij taboriščnega taroka Borisa Kobeta v Ljubljani, ki naj bi obeležila tudi 100-letnico rojstva avtorja fenomenalne "slikanice" - spominskega taboriščnega taroka. Pionir promocije Borisa Kobeta, urednik natiskanega kompleta igralnih kart Lado Pohar je prejel moje obvestilo, da obstaja možnost postavitve razstave povečanih foto-reprodukcij taboriščnega taroka Borisa Kobeta tudi v Ljubljani, v okviru spominskih prireditev. Glavni odbor ZZB NOB in SID za Slovenijo sta uspela najti interesenta za razstavo v krogu slovenskih evropskih parlamentarcev v Bruslju, na sedežu Evropskega parlamenta. Predvidoma naj bi bila slo-

venska eminentna predstavitev meseca oktobra 2005. Razstavna zbirka je glede na izkazani interes pred Brusljem-Belgijo romala predhodno še v Nemčijo, v Friedrichshafen, in je bila v mesecih maj-april 2005 vključena v integralno razstavo o medvojnem zaposlovanju tuje delovne sile, vključno s prisilnimi delavci - taboriščniki iz Dachaua, ki so delali za nemško vojno industrijo na področju Bodenskega jezera.

V mesecu avgustu je bila dokončno v Ljubljani oziroma v Bruslju analizirana situacija glede programa predstavitve in pokritja prireditvenih izdatkov za Bruselj po zaslugi evropskega parlamentarca in glavnega organizatorja ter izvajalca promocijske predstavitve Slovenije v Bruslju gospoda Jelka Kacina, s sodelavko - evropsko parlamentarko gospo Mojco Drčar Murko, ob funkcionalni asistenci sodelavcev iz parlamentarnih pisarn v Bruslju ter na sedežu v Ljubljani. Akcijo je omogočila - sponzorirala skupina evropskega zavezništva Alliance des Démocrates et des Libéraux pour l'Europe.

V poznem poletju, dober mesec pred otvoritvijo so stekle fizične priprave na obnovitvi eksponatov in dodatnem opremljanju s prevodi podnapisov v 5-tih evropskih jezikih. Dela so bila zaupana Foto-ateljehu Dušan Jež iz Ljubljane, ki je ponudil tudi izvedbo projekta Bruselj "na ključ".

Poleg prenove eksponatov sem zbral tudi vso razpoložljivo, predvsem strokovno- zgodovinsko lite-

raturu na temo Dachaua in delovnih taborišč in na temo promocije dela Taboriščni tarok Borisa Kobeta. Dušan Jež pa je posebej za razstavo v Bruslju kreiral nov razstavni pano z besedilom, ki avtentično pojasnjuje večletno dograjevanje razstavne zbirke ob pomoči nemških in slovenskih zgodovinarjev in njegove poglede na uspešno mednarodno sodelovanje pri tem projektu.

Za kroniko pa naslednje:

Slovesna otvoritev razstave slovenskega umetnika Borisa Kobeta je bila 13. oktobra 2005 v atriju II. veličastnega kompleksa, zgradbe Evropskega parlamenta na Rue Wierz v Bruslju. Mednarodno razstavo eksponatov, povečanih foto-reprodukcij Kobetovega taboriščnega taroka, (že sedmo po premieri v Nemčiji leta 2001) sva s sinom Dušanom, avtorjem foto-reprodukcij, ki sem jim dodal avtentične podnapise (kot sojetnik, ki sem z avtorjem prešel skozi vsa tri taborišča Dachau - Überlingen - Allach) postavila po naročilu in navodilih slovenskega delegata-člana evropskega parlamenta, prireditelja in organizatorja razstavne predstavitve, gospoda Jelka Kacina. Poleg njega je sodelovala na pripravah in v izvedbi tudi evropska parlamentarka gospa Mojca Drčar Murko, z njo pa asistentke evropske in ljubljanske delovne skupine poslanskih pisarn v Bruslju, Strassbourgu in v Ljubljani. Pokrovitelj razstave je bila Skupina zavezništva liberalcev

in demokratov za Evropo; Pobudo za razstavo sta dali organizaciji ZZB NOB GO - gospod Lado Pohar in SID za Slovenijo - predsednik gospod Hardvik Pirnovar v Ljubljani, ki so koordinirali dogovore in strokovno - gospod Janez Kos - overili priprave za razstavo. Namen razstave naj bi bil:

a) vključitev v proslave v spomin na žrtve druge svetovne vojne ob 60-ti obletnici in

b) predstavitev Slovenije, mlajše članice skupnosti, njenega prispevka ob gradnji skupnega evropskega doma.

Navzoče na otvoritvi, predvsem skupini gostov iz domovine in zamejstva, povabljenе ostale goste in naključne prisotne je pozdravil in nagovoril gospod Jelko Kacin. Navzoče je seznanil z nastankom in usodo fenomenalne zbirke Taboriščnega taroka, kot spominskega artefakta na pretekle dogodke. Poudaril je pomembnost sodelovanja bivših slovenskih internirancev z nemškini zgodovinarji in krajevnim prebivalstvom kraja Überlingena, kjer je bilo med vojno delovno taborišče. Od tam je bil s strani g. Jelka Kacina povabljen na otvoritev tudi vršilec dolžnosti namestnika predsedujočega v združenju "Dokumentationsstätte Goldbacher Stollen und KZ Aufkirch in Überlingen e.V." gospod Johann Kley, ki je pozdravil zbor v imenu nemških sodelavcev navedenega združenja in krajanov, ki že več kot 20 let gojijo pristne prijateljske odnose z bivšimi slovenskimi interniranci, delavci na prisilnem delu v času med vojno. Gospod Kacin je poudaril, da je rezultat sodelovanja napisana zgodovina o prisilnih delavcih in žrtvah tamkajšnjega taborišča, pa tudi razstava pred nami, ki je nastala delno z njihovo (nemško) pomočjo in bila prvič prikazana tam-

kajšnjemu prebivalstvu, kasneje pa še drugod po Nemčiji, v Italiji in Sloveniji. Danes jo imamo priliko občudovati tu v Evropskem parlamentu. Gospod Kley je opozoril na vzajemen prispevek slovenske in nemške skupine v povojni obnovi demokracije v Evropi, in na možnost razumevanja in sožitja. Prireditelju se je zahvalil za gostoljubno povabilo.

Na razstavi je bila ogleda vredna, poleg obešenih Kobetovih narisanih prizorov in lagerskih osebnosti, na "odprti mizi" obiskovalcem na razpolago, tudi razpoložljiva zbirka brošur in strokovnih del ter izsledki raziskav na temo Dachaua, Überlingena in Kobetovega taboriščnega taroka, skupaj z mojo knjižico-taboriščnim dnevnikom - "Pot trpkih spominov". Razstavljen je bil tudi komplet natiskanih (Piatnikovih) kart v velikosti originalov. (Ti so sicer skrbno shranjeni v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije v Ljubljani.) Gneča ob mizi z literaturo in prelistavanje razstavljenih primerkov ter zahtevki, kje bi se lahko karkoli od razstavljenega nabavilo, je zgovoren dokaz za zanimanje in ukaželjnost, s čemer so tako starejši kot mlajši obiskovalci pokazali, da jim je tema zanimiva. Žal sem imel le nekaj zvezkov "Poti trpkih spominov" in izvodov brošure Oswalda Burgerja "Der Stollen" na razpolago za razdelitev med interesente. Gospa Mija Merhar je uspela brez težav prodati svoj "kontingent" igralnih kart.

Vzdušje v razstavnem prostoru je bilo hkrati slovesno in delavno, torej tudi v skladu z načinom komuniciranja na parlamentarnih razpravah, na kar je posebej opozoril gostitelj gospod Jelko Kacin. Slovensčina se je prepletala z angleščino, delovnim jezikom parlamenta; nemščino sta prevajali gospa Mojca

Drčar Murko v slovenščino, uradna prevajalka ... v evropskem parlamentu pa še dodatno v angleščino. Takšna "tehnika komuniciranja" se je dogajala tudi kasneje na posebni ad hoc sklicani konferenci, ko sta nam oba slovenska člana evropskega parlamenta gospa Mojca Drčar Murko in gospod Jelko Kacin, v družbi in s sodelovanjem predsednika ALDE gospoda Grahama Watsona, poročala o delu v delovnih telesih parlamenta in aktualnih dnevnikih temah in tekoči problematiki.

Slovesno vzdušje v napolnjenem razstavnem prostoru med govorniškim ceremonialom je prevzelo prešerno nazdravljanje in pogovarjanje ob okušanju slovenske penine in izbora domačih vin, po očitno uspelem opravljenem delu govornikov in prevajalcev.

Naslednji dan popoldne 14.11.2005 smo z nemškin gostom gospodom Kleyem, ki nam je prijazno priskočil na pomoč, družno zapakirali razstavno zbirko in jo po vseh uradnih varnostnih procedurah, tako kot prejšnje tri dni zapored, odpeljali do hotela Astoria, kjer smo bili vse 3 dni razstave gostje prireditelja. V zahvalo sva s sinom Dušanom g. Kleya povabila na poslovilno kosilo.

Anton Jež
V Ljubljani, 9.11.2005

P.s.: Iskreno zahvalo izrekam obema evropskima poslancema gospo Mojci Drčar Murko in gospodu Jelku Kacinu za odmevno promocijo slovenskega taboriščnega umetnika Borisa Kobeta v Evropskem parlamentu v Bruslju, in ne nazadnje za izkazano prisrčno gostoljubje in pomoč.

Izkoriščam priložnost in se sinu Dušanu Ježu zahvaljujem za us-

pešno prenovitev in dopolnitev razstavne zbirke, ter za njeno uspelo bruseljsko postavitev. Gospe Alji Gabrijel, gospe Mateji Poljanšek in gospe Anici Brooks se zahvaljujem za perfektno koordinacijo projekta, prevajalkam pa za vse prevode. V svojem imenu in v imenu zastopnika nemškega združenja iz Überlingna gospoda Johanna Kleya oziroma njihovega predsednika gospoda Oswaldalda Burgerja se zahvalim tudi vsem pobudnikom in simpatizerjem promocije Taboriščnega taroka, zahvala pa velja tudi vsem obiskovalcem razstave, ki so jo sprejeli z nedeljenim zanimanjem in naklonjenostjo.

Anton Jež

O ustreznosti imena **"Taboriščni tarok"**

Že dvajset let redno sodelujem pri navezavi in ohranjanju stikov med nemškimi zgodovinarji mesta Überlingen in slovenskimi interniranci v tamkajšnjem taborišču; od leta 2000 pa tudi pri kreaciji zbirke foto-povečav Taboriščnega taroka pokojnega umetnika Borisa Kobeta. Fotografske povečave taroka v velikem formatu, ki so omogočile razpoznavanje tudi neverjetnih detajlov tega umetniškega dela, so bile zamisel g. Ulricha Klainerja iz nemškega združenja in moja zamisel. S posebno fotografsko kamero sem najino zamisel tudi realiziral. Dragocen je prispevek Antona Ježa, ki ni samo izvajalec promocije ugledne zbirke doma in v tujini, temveč je praktično edina še živa aktivna priča dogodkov v taborišču in nenadomestljiv razlagalec detajlov ter vsebine tega Kobetovega umetniškega dela. Njegova knjižica

"Pot trpkih spominov"- taboriščni dnevnik z razlagami še čaka na izid pri kakšni založbi, a je že v omejeni informativni samoizdaji zbudila tudi v Bruslju veliko zanimanje. V njej so navedene številne podrobnosti iz dnevnega življenja in trpljenja taboriščnikov, ki dajejo obilo snovi za nove raziskave. Še posebej zato, ker o Taboriščnem taroku pokojni umetnik Boris Kobe sam nikoli ni veliko govoril...

Pri nastanku te razstavne zbirke sem torej sodeloval tudi sam in zadevo spremljam in dopolnjujem že nekaj let. Dediči Borisa Kobeta me pri tem moralno podpirajo in opogumljajo. To mi daje moč, saj veliko večino tega dela opravi brezplačno, kot svoj prispevek, oziroma donacijo mojega foto-ateljeja k prizadevanjem za mir v svetu in za napredek strpnosti in sožitja.

Jasno mi je, da je Taboriščni tarok univerzalna razstava za ves svet. Njen edini moto je po mojem mnenju: "Nikoli več vojne!" Toda pri delu s to zbirko se mi je porodila nova zamisel: treba bi jo bilo preimenovali. Ne vem točno ali ime "Taboriščni tarok" izvira prav od Borisa Kobeta, ali pa je morda nastalo kasneje. A morda to niti ni tako pomembno. Ta razstava ima potencial da obkroži svet in s tem tudi promovira Slovenijo. In za današnje mlade generacije je naslov "Taboriščni tarok" premalo jasen. Ne pove pravzaprav nič in celo močno dezinformira. Danes mladina pod besedo "taborišče" ne razume več tega, da gre za koncentracijsko taborišče, kjer so množično umirali ljudje od nasilja, izčrpanosti, lakote. Taborišče jim prej pomeni nek prostor za zabavo, šport... Če pa dodamo še besedo "tarok" izgleda kot da gre za zabav-

no igro s kartami.

Ko in če bo razstava kdaj potovala po raznih kontinentih sveta, jo vidim lahko le v viziji naslova: Boris Kobe: "Tarok taborišča smrti". Namreč, tudi v Sloveniji smo se z leti že povsem navadili na izraz "Taboriščni tarok" in ker zaradi navade ob tem več nič ne razmišljamo, pozabljamo kako tak izraz zavaja. Seveda, po drugi svetovni vojni je bilo takoj vse jasno, a za današnji čas potrebuje to vrhunsko umetniško delo ime "Tarok taborišča smrti". Časi so se spremenili, način komuniciranja je danes nedvoumen: s kratkim a jasnim naslovom je treba povedati bistvo. Zato na dediče avtorskih pravic, družino Kobe, naslavljam zanimivo vprašanje (pobudo): Ali bi bilo za novo tisočletje, v katerem smo se znašli, dobro preimenovali "Taboriščni tarok" v novo, vsebinsko popolnoma jasno in za ves planet nedvoumno ime: "Tarok taborišča smrti"? (Death Camp Tarok. Le tarot du camp de la mort...)?

Kjerkoli po svetu bo razstava, bo pod tem imenom v vseh jezikih tudi mladim takoj jasno, za kaj gre. Saj taborišče KZ Aufkirch v Überlingenu je bilo brez vsakega dvoma taborišče smrti. Tako ga je poimenoval že leta 1945 v svojem poročilu na Sodišče za vojne zločine v Nürnbergu dachauski interniranec, sicer po funkciji taboriščni blok-kapo, Alfred Hübsch.

Ob tej pobudi naj se tudi zahvalim vsem, ki so pri realizaciji prenovljene Kobetove zbirke v Bruslju sodelovali in celoten projekt uspešno koordinirali.

Dušan Jež,
fotograf in kulturni ustvarjalec
Ljubljana

